

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Dersim [1914-1918]

Dersim during the First World War [1914-1918]

Ersoy Zengin*

Öz

Birinci Dünya Savaşı yıllarında önemli hadiselerin yaşandığı Dersim mutasarrıflığı Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu tam olarak tesis edemediği bir yerdirdi. Savaş yıllarında Doğu Cephesine yapılan ikmal Dersim üzerinden ve çevresinden yapıldığından stratejik konuma sahipti. Osmanlı idarecileri Dersim'den oldukça az miktarda asker temin etmişlerdi. Esasen Osmanlı idarecileri Dersim'den asker temin etmekten çok Doğu Cephesi'ne Elaziz ve Sivas'tan yapılan sevkiyatın Dersimliler tarafından sekteye uğratılmamasını hedeflemişlerdi. Bu hedefe 1916 yılının mart ayına kadar büyük oranda ulaşılmış olsa da 8 Mart 1916'da Doğu Dersim'de başlayan isyan Osmanlı Devleti'ni çok zor bir durumda bıraktı. Bu isyan Erzincan'a doğru ilerleyen Rus birliklerinin işini kolaylaştırdı. Osmanlı askeri kuvvetleri 1916 yılının mayıs ayında isyanı bastırdı. İlerleyen zamanda bölgede dengeler Osmanlı Devleti'nin lehine gelişti. 1917 yılında Rusya'da yaşanan iç karışıklıklar sonucunda Rus ordusu Doğu Anadolu'dan çekilmeye başladı. Dersim aşiretleri 1917 yılının ikinci yarısından itibaren Osmanlı ordusunda milis olarak yerlerini aldılar. Dersim milisleri, 1918 yılında Ermeni birliklerinin işgali altında bulunan Erzincan ve Erzurum'un kurtuluşunda bulundular.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Aşiretler, Alevilik.

Abstract

The Dersim district, where significant events occurred during World War I, was where the Ottoman Empire struggled to establish control. Given its strategic location, as supply routes to the Eastern Front passed through Dersim and its surrounding areas, the region held significant military importance. The Ottoman authorities managed to recruit only a few soldiers from Dersim. Their primary objective was not to conscript soldiers but to ensure that the Dersim tribes did not disrupt the logistical operations from Elaziz and Sivas to the Eastern Front. Although this objective was achieved mainly until March 1916, an uprising broke out in Eastern Dersim on March 8, 1916, placing the Ottoman Empire in a problematic situation. The rebellion facilitated the advance of Russian forces toward Erzincan. The Ottoman military forces suppressed the revolt in May 1916. In the following period, the balance of power in the region shifted in favor of the Ottoman Empire. As internal turmoil erupted in Russia in 1917, Russian forces began withdrawing from Eastern Anatolia. From the second half of 1917 onwards, Dersim tribes began to serve as militia within the Ottoman army. In 1918, they played a role in the liberation of Erzincan and Erzurum, which were under Armenian occupation.

Keywords: Dersim, World War I, Caucasus Front, Tribes, Alevisim.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Munzur Üniversitesi ersoyzengin@munzur.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 3

Başvuru / Submitted: 16 Şubat 2025 & Kabul & Accepted: 1 Haziran 2025

Atıf / Citation: Zengin, E. "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Dersim [1914-1918]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 26 (2025): 403-442.

Giriş

1911 yılında Trablusgarp'ta İtalya ile başlayan savaş Osmanlı Devleti'ni oldukça zor bir durumda bırakmıştı. Henüz savaş devam ederken Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya arasında bir ittifak imzalanarak 1912 yılında Balkan Harbi başlamıştı. 1913 yılında hem Kuzey Afrika'da hem de Balkanlar'da kaybedilen savaşların çöküntüsü yaşanmaktaydı. 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti tarihinin en kritik dönemlerini yaşamaktaydı. Nitekim uzun zamandan beri İtilaf ve İttifak devletleri arasında çıkması beklenen savaş 1914 yılının temmuz ayında patlak vermişti. Osmanlı Devleti bu tarihte henüz hangi tarafta yer alacağını belirlelememişti.

Osmanlı Devleti savaşa girmeden evvel birçok iç sorun ile uğraşmaktaydı. Özellikle Ermeniler Rusya'nın koruması altında muhtar bir devlete kavuşma arzusundaydılar. Osmanlı Devleti'ni uğraştıran diğer bir konu da “*Dersim Meselesi*” idi. Nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Kızılbaşların teşkil ettiği Dersim'de merkezin otoritesi sınırlıydı. Buradaki Kızılbaşların bir kısmı Cengiz Han'ın Batı'ya doğru hareketinde Horasan'dan gelmişlerdi. Diğer bir kısmı da Safevilerin, Doğu Anadolu'dan çekilmesinden sonra Dersim'i yurt tutmuşlardı. Dağ ve uçurumlardan oluşan Dersim'in çevresinden birçok nehir geçmekteydi. Bu coğrafi konum ona doğal bir kale vaziyeti kazandırmaktaydı. Dersim'in coğrafi konumu Kızılbaşlar için serbest bir bölge yaratmıştı. Ancak bu coğrafi konumun olumsuzlukları da vardı. Bir kere Dersim'in çok büyük bir kısmında tarım ve ticaret yoktu. Başlıca iktisadi uğraş hayvancılıktı. Geçim darlığı Dersimlilerin sert tabiatlı olmalarına sebep olduğu gibi çevre kaza ve köyleri yağmalamalarına da sebep olmuştu.¹

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında devletin zayıflamasına paralel olarak burada yaşayan aşiretlerin başına buyruk hareketleri de artmıştı. Yağma ve soygunların yanında ağalar zaman zaman Dersim'de bulunan hükümet temsilcisi kaymakam veya nahiye müdürlerini tehditle bölgelerinden çıkarmaktaydılar. Merkezi otoriteyi tanımayan bu tarz isyanları bastırmak için 1907, 1908 ve 1909 yıllarında askerî harekâtlar düzenlenmiş birçok ağa ve reis tutuklanmıştı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdiği yıl olan 1914'te Dersim'de devlet ile aşiretler arasında uzun yıllardır süren egemenlik mücadelesi devam etmekteydi.

Dersim'de 1914 yılının önemli hadiselerinden birisi Kırgan aşiretinin Sin nahiye müdürünü nahiyeden kovmasıdır. Hükümet nüfuzunu tanımayan Kırgan aşiretine askerî harekât yapıldı. Bu isyanda Yukarı Abbas reisi Seyit Rıza, Kırgan aşiret reisi Süleyman Ağa'ya yardım vaadinde bulunmuştu. Ancak Seyit Rıza ve Bahtiyar aşireti hükümet güçlerine yardım edince Süleyman Ağa dehalet (boyun eğme) mecbur oldu. Bu hadise iki aşiret arasında husumet doğmasına sebep oldu.²

¹ Ersoy Zengin, “Binbaşı Ragıp Gümüşpala'nın Tunceli Raporu 1936-1937”, *Belgi* 20 (2020/II): 2565-2568.

² *Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932) (DJUKR)* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012), 190.

1914 yılında Dersim’de önceki yıllarda düzenlenmiş olan askeri hareketlerin tesiri devam etmekteydi. 1907, 1908 yıllarındaki isyana katılmış olanlar Meşrutiyetin ilanıyla affa uğramış olsalar da askere karşı silah kullananlar ve hukuk-i şahsi suçları affa uğramamış ve davaları devam etmekteydi. 1913 yılının sonları ve 1914 yılının mart ve nisan aylarında Doğu Dersim’de ortam gergindi. Pülümür kazasının Danzik (Dereboyu) nahiyesinden gıyaben mahkûm olan Ferhat ve avanesini yakalamak için bir zabıt komutasında 27 kişilik bir müfreze gönderildi. Danzik ahalisi ve çevredeki beş köyün de katılımıyla 200 kişilik silahlı grupla çatışma çıktı ve bir asker hayatını kaybetti. Esasen bu isyancı davranışa karşı yeni bir askeri harekât yapılması gerekiyordu. Ancak mevcut durumda bu mümkün değildi. Hem Balkan Harbinin yaraları sarılmakta hem de Bitlis’te isyan vardı.

Esasen Danzik halkının bu tutumunun sebebi reislerinin tutuklu bulunmalarıydı. Danzik nahiyesi reislerinden olan Gülabi oğlu Küçük Bako Erzincan’a tabi Kermeşili Sarıkaya köylü Sarı İsmailoğlu Arslan, Nıfı-ı Danzik köylü Kahraman oğlu Mustafa, Lernik köylü Süleymanoğlu Hüseyin isyan sırasında askere silah kullanmalarından ve önceki suçlarından dolayı Erzincan adliyesince tutuklanmış ve Erzurum Vilayetine nakledilmişlerdi. Ayrıca bölgeden birçok kişi de gıyaben mahkûm edilmişti. Danzik reislerinin tutuklu bulunması ve henüz tutuklanmamış olan birçok suçlunun aranması bölgede ortamı germiştir. Nitekim Pancıras, Harsi, Ağık, Pardos köyleriyle Mahi mezrası halkı aşar vergilerini vermemekte, hükümete tabi köylere taarruz etmekteydi. Yetkililere göre Danzik ve etrafındaki köyler ilk fırsatta Pülümür merkezini işgal edeceklerdi. Bundan dolayı daha önce Meclis-i Vükela tarafından affedilmeleri uygun görülmeyen tutukluların affedilmeleri yeniden istendi. Yerel yetkililere göre tutukluların adli suçlarının tescili ile gıyaben tutuklu bulunanlar af dileyecek ve hükümete teslim olacaklardı. Böylece bir zaman daha sükûnet sağlanarak idari tedbir alınabilirdi. Bu sükûnet devresinde karlar kalkar kalkmaz nahiyede bulunan mevcut kışlaya 100 kişilik bir nizamiye müfrezesi görevlendirilecek ve kazada bulunan süvari, piyade ve jandarma mevcudu 180 nefere çıkarılacaktı. Diz mevkiinde hızlıca bir karakol inşası ve buraya bir bölük nizamiye ve yeterli sayıda jandarmanın görevlendirilmesi, karakollar arasında devriye çıkarılması, ileri gelen reis ve seyitlerin taleplerinin dinlenmesi ve nasihat edilmesi, okul ve yol yapılması başlıca düşünülen tedbirlerdi. Ovacık nahiyesi cihetinde Mercan ismiyle yeni bir kazanın teşkil edilmesi Danzik nahiyesinin inzibatını olumlu yönde etkileyecekti.³

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Danzik’te yaşananlar 19. yüzyılın ortalarından beri yaşananların bir tekrarı değil. Suçluları yakalamanın oldukça zor olduğu Dersim’de yakalanan suçlular bile bölge dinamiklerinden kaynaklı olarak cezalandırılmıyordu. Kaza merkezlerindeki idareciler kendilerini güvende hissedemiyor ve idare-i maslahat politikasını takip ediyorlardı. Düşünülen başlıca önlemler; yeni bir karakol ve kışla inşası, askeri gücün artırılması, bölge halkına nasihatte bulunulması, yol ve okul yapılmasıydı. Bunların da bir kısmı araya giren çeşitli olaylar neticesinde gerçekleşmiyor, bir kısmı da gerçekleşse de beklenen netice elde edilemiyordu.

³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 4278/320826.

8 Şubat 1914 tarihli Osmanlı-Rus Antlaşmasıyla Rusya Anadolu'nun doğusunda özellikle Ermeniler üzerinde nüfuzunu artırmıştır. Bu antlaşmaya göre Erzurum, Trabzon ve Sivas ile Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakir vilayetleri iki müfettişlik bölgesine ayrılacaktı. Genel müfettişliğe atanacak kişiler büyük devletlerin de katılacağı seçimle belirlenecek ve bahsedilen vilayetlerde idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyeceklerdi. Hamidiye Alayları lağvedilecek ve yedek süvari biçimine sokulacaktı. Ermeniler de isterlerse bu askeri birliğe girebileceklerdi. Gayrimüslimler bahsedilen vilayetlerde %20'den fazla nüfusları olmadığı halde memurluk, polis ve jandarma gibi görevlilerin % 50'sini oluşturacaktı. Mahkemelerde ve hükümet dairelerinde etnik unsurlar dillerini kullanabileceklerdi. Osmanlı Devleti bu taahhütlerden yalnız Rusya'ya karşı sorumlu olacaktı. Bu antlaşmayla Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu büyük devletler arasında Rusya'nın payı olarak görülmeye başlandı.⁴ Ermeniler ise Rusya'nın koruması altında özerk bir Ermenistan tasarısını işler kılmak için harekete geçmiş ve 1914 yılının nisan ayında reformları yürütmek üzere davet edilen genel müfettişlerle görüşmek üzere Paris ve Hollanda'ya delegeler göndermişti.⁵

Rusya bir taraftan da Kürtleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin yapılan antlaşmayı mümkün olduğunca gizli tutması Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Ermenileri Kürtlere tercih ettiği propagandasını yapmasına imkân sağlıyordu. Rusya, Abdürrezak Bedirhan, Simko, Molla Selim, Şeyh Şahabeddin, Şeyh Taha, Yusuf Kâmil Bedirhan ve Seyit Ali gibi Kürt önderleri Bitlis'te bir ayaklanma çıkarmaya teşvik etti. Rusya özellikle Abdürrezak Bedirhan'ı bir Kürt-Ermeni ittifakı kurması için aracı olarak düşünmekteydi. Abdürrezak Bedirhani'nin desteğiyle Bitlis İsyanı Mart 1914'te başladı. İsyanı destekleyen Kürt önderler İttihat ve Terakki'nin merkezileşme politikasından rahatsız oluyor, Kanun-i Esasinin ilanıyla Gayr-i Müslimlerle eşit statüde olmak istemiyor ve II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazların devam etmesini istiyorlardı. Ayrıca Ermenilerin durumunu düzeltmeye yönelik reformların hayata geçirilmeye başlaması da onları rahatsız etmekteydi. Molla Selim ve yandaşları 12 Nisan'da Bitlis'e saldırsalar da hükümet kuvvetlerince yenilgiye uğratıldılar. 18 Nisan'da sıkı yönetim kaldırıldı. 23 Nisan'da isyancıların liderlerinden Şeyh Şahabeddin ve Seyit Ali yakalanmış ve 7 Mayıs'ta idam edilmeleriyle isyan sonlanmıştır.⁶ Molla Selim ve bazı asiler Bitlis'teki Rus Konsoloshanesine sığındılar. Böylece asiler ile Rusya'nın arasındaki organik bağ ortaya çıktı. Bitlis Valisi Abdülhalik Bey asilerin teslim edilmesini talep etse de bu girişim sonuçsuz kaldı ve Rusya ile Osmanlı hükümeti arasında diplomatik bir kriz yaşandı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla konsoloshanenin basılma ihtimali ortaya çıkınca Rusya aylardır sakladığı asilerin konsoloshaneden çıkmasını istedi, böylece asiler yakalandılar.⁷

İsyanın etkisinin devam ettiği günlerde 5 Mayıs 1914'te Moskova Sefir vekili Fahrettin Bey Tiflis'te yayımlanmakta olan Roskova İzlovoski gazetesinde Kürt aşiret

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 169-186.

⁵ Karekin Pastırmacıyan, *Hatıralarım 1914-1918* (Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2023), 18.

⁶ Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)", *Toplumsal Tarih Dergisi* 2008, (2011): 8-10.

⁷ Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 49, (2013): 319.

reislerinin Erzurum'da toplanmakta oldukları ve Dersim'deki isyanın ciddiyet kazandığı yolunda bir haber yayımlandığı bilgisini ulaştırdı.⁸ Hariciye Nezareti'ne bu bilginin ulaşmasıyla birlikte Erzurum valisinden gerekli incelemeyi yapması istendi. 27 Mayıs'ta; Erzurum'da böyle bir toplantının yapılmadığı ve yapılacağına dair bir işaret de bulunmadığı, Dersim'den de isyan çıktığına dair bir bilgi gelmediği ifade edilmekteydi. Gazetenin Bitlis isyanında sergilediği kışkırtıcı tavrı Dersim için de sürdürdüğü bildirilmekteydi.⁹ Aynı bilgiler 9. Kolordu kumandanı Ahmet Fevzi Paşa tarafından tekrar edildi.¹⁰ Tüm araştırmalar sonucunda haberin asılsız olduğu Hariciye Nezaretine bildirildi. Gerçekte ise gazetede ki ifadeler pek de yanlış değildi. Bitlis'te isyan devam ederken Danzik örneğinde olduğu gibi Dersim isyanının kıyasındaydı.

Çıkan haberin doğruluğunu araştırmak için 11. Kolordu Kumandanı Galip Paşa da Pertek'e gitti. Burada Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey¹¹ ile görüştü. Görüşme sonucunda Dersim'de sadece mevsim icabı ve aşiretlerin adetleri olduğu üzere şekavet-i hususiye ve şahsiyenin bulunduğunu, bunların dahi sonlanması için iki taburun sevk olunduğu, ecnebi gazetelerinde çıkan haberlerin Kürtleri kışkırtmak gayesiyle çıktığını ifade etti. Önceleri Dersim için büyük kuvvetlerin sevk edildiğini şimdi ise Sabit Bey'in başarılı yönetimi sayesinde büyük asker sevklerinin son bulduğunu ayrıca Bitlis'ten gelen alayın Dersim'e gönderileceğini bildirmekteydi.¹²

Dersim Sancağı Mutasarrıfı Sabit Bey, sergilediği başarılı yönetim sayesinde 23 Temmuz 1914 tarihinde Mamürâtülaziz Vilayetine vali olarak atandı.¹³ Vali Sabit Bey, Dersim Sancağına yeni mutasarrıf olarak Mazgirt kaymakamı Ziya Bey'i, Ovacık kaymakamlığına, Çarsancak kaymakamı Şevki Bey'i, Mazgirt'e, Nazimiye kaymakamı Edhem Bey'i, Ovacık kaymakamlığına, Nuri Bey'i Nazimiye'ye ve Çarsancak'a da faal birinin bulunmasını teklif etti.¹⁴ Ancak Sabit Bey'in isteği yerine getirilmedi. Sancağa mutasarrıf olarak eski Urfa Mutasarrıfı Esat Rauf Bey atandı.¹⁵

3 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan edildi. Her tarafta bir hareketlilik gözlenmekteydi. 16 Ağustos'a gelindiğinde Mamüratülaziz Seyyar Jandarma Alayının iki taburu Erzurum'a gönderildi. Dersim'in asayiş için her zaman jandarmaya muhtaç olmasından dolayı 3. Ordu'nun da onay vermesiyle Dersim Jandarma Taburu yerinde bırakıldı.¹⁶

⁸ BOA, *Hariciye Siyasi (HR. SYS)*, 84/87.

⁹ BOA, *Dahiliye Emniyet Şubesi (DHL. EUM. EMN)*, 114/70; *Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR)*, 428/17.

¹⁰ BOA, *HR. SYS*, 84/87, Belge No: 3.

¹¹ Sabit Sağıroğlu, 1881 yılında Kemah'ta doğdu. Osmanlı döneminde Dersim Mutasarrıflığı ve Erzurum Valiliği yaptı. Cumhuriyet döneminde Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu üyeliğinde bulundu. 2, 8 ve 9. Dönem Erzincan, 6 ve 7. Dönem Elaziz milletvekilliğinde bulundu. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, ed. Sema Yıldırım vd. (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010), 559.

¹² BOA, *Dahiliye Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN)*, 78/18.

¹³ BOA, *BEO*, 4301/322535.

¹⁴ BOA, *DH. ŞFR*, 434/120.

¹⁵ BOA, *İrade Dahiliye (İ. DH)*, 1509/67.

¹⁶ BOA, *Dahiliye 2. Şube (DH. EUM. 2. ŞB)*, 1/50.

Mamuratülaziz valisi Sabit Bey’i zor bir dönem beklemekteydi. Nitekim 11. Kolorunun ihtiyaçlarını Mamuratülaziz Vilayeti karşılamak durumundaydı. Özellikle nakliye araçları ile taşıma hayvanlarının temini önemliydi. Bunun için “Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Askeriye Kanunu” uygulamaya koyulmuştu. Buna göre bir komisyon oluşturulacak ve gerekli olan eşya ve hayvan, ücreti ileride ödenmek üzere ahalden temin edilecekti. Bu kanuna dayanarak Dersim’in birçok kazasından nakliye aracı ve hayvanı temin edildi.¹⁷ 16 Ekim’de kolordu ihtiyacı için tekâlîf-i harbiye, aşar ve iane gelirleriyle temin edilen giysi ve erzak hazırlanmaktaydı. Ancak geçen yıla göre vilayet genelinde hasılat %20 düşmüştü ve Diyarbekir Vilayetinden her sene şehre gelmekte olan zahire gelemeyeceğinden şehrin ihtiyacı olan zahire temin edildikten sonra kolorunun ihtiyacı karşılanacaktı. 3.832.000 kıyve erzak toplanmış ve 20.000 koyun kavurma yapılmaktaydı. 7.000 adet çuval, 1.740 adet kazma-kürek, 28.000 çift çorap ve 22.000 adet pamuklu mintan mevcut olup bir kısmı Dersim yoluyla Erzincan’a bir kısmı da Eğin ambarına gönderilmişti.¹⁸

Bir taraftan da Dersimde teftiş yapılmaktaydı. Teftiş Heyeti, Dersim nüfus memurunun köy ve kazaları devir etmediği, doldurulan evraklarda doğum tarihlerinin yazılmadığını tespit etmişti.¹⁹ Teftiş Heyeti Müdür-i Umumisi Graves Efendi ile Dersim Jandarma Tabur Kumandanı nezdinde yapılan incelemede celp işlemlerinin zamanında ve tam olarak yapılmadığı ve bekârlar hakkındaki kanunun uygulanmadığı görüldü.²⁰ Ayrıca Dersim Belediyesi kâtip ve sandık eminlerinin vazifeyi gerçekleştirmeye muktedir olmadıkları, kasa olmadığından sandığın ötede beride bırakıldığı, bütçe ve tahsisat defteri kayıtlarının tutulmadığı, belediye meclisinin düzenli olarak toplanmadığı ifade edilmekteydi. Kasabada temizliğe önem verilmediği, fırınlarda ekmek yapımında gerekli hassasiyetin gösterilmediği, donanma ianesi olarak ayrılması gereken paranın henüz mal sandığına teslim edilmediği ve belediye başkanının okuryazar olmadığı bildirilmişti. Bunun için öncelikli olarak okuryazar bir reis ile kâtip bulunması istendi.²¹

Ayrıca gece bekçilerinin istihdam edilmediği, çarşıda serbestçe tütün satıldığı, hükümet odalarında küçük bir tadilatla polisler için yer tahsis edilmesi ve 2 polisin yetersiz olduğu en azından 4 polis görevlendirilmesi gerektiği ifade edildi.²² Ceza Kanunnamesine göre her kazada kadınlar için ayrı bir hapisane inşa edilmesi gerekiyordu. Ancak bütçenin kısıtlı olması sebebiyle Dersim ve Eğin hapisane tahsisatı kesilmişti. Mahkûm kadınlara eskiden yapıldığı gibi hükümet konaklarında veya sancaklarda birer oda tahsis edilerek idare edilmesi önerildi.²³

¹⁷ Hozat’ın Şuşenk köyünden Süleyman oğlu Kekil’e verilen Nakliye Kanunu ilmühaberi için Bkz. Aziz Altı, “Dersim (Tunceli) Tarihinin Aydınlatılmasında Aile Arşivinin Rolü: Şahin Kasım Özer Dede Arşivi”, *Dersim-Tunceli Tarihi Araştırmaları*, ed. Uysal Dıvrak, (Ankara: Kalan Yayınları, 2021), 303-304.

¹⁸ BOA, *Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK)*, 73/9.

¹⁹ BOA, *Dahiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR)*, 56/60.

²⁰ BOA, *Dahiliye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti (DH. EUM. MTK)*, 78/25.

²¹ BOA, *Dahiliye İdare (DH. İD)*, 218/47.

²² BOA, *DH. EUM. MTK*, 64/26.

²³ BOA, *Dahiliye Hapishane Müdüriyeti (DH. MB. HPS)*, 7/41.

1. Savaşın Başlaması ve Dersim

Kasım ayının başında Kafkas hududunda Rus ordusu ile Osmanlı ordusu savaşa başladı. 11 Kasım 1914 tarihinde Cihad-ı Ekber ilan edilerek Padişah V. Mehmet 300 milyon Müslümanı cihada davet etti. 11. Kolordunun askerleri ise Elaziz'den Erzurum'a doğru parça parça geçmekteydiler. 14 Kasım 1914 tarihinde 11. Kolordunun askerleri Dersim'den geçerken saldırıya uğradı. Nizamiye 53. Alayının 2. Taburunun 3. Bölüğünden 4 nefer şehit edilmiş ve 1 nefer de yaralanmış, silah, eşya ve paraları gasp edilmişti. Dersim'in Kalan aşireti ahalisinden Seyit Haliloğlu Balo, Ahmet oğlu Mehmet Ali, firarda ve isyanda olan Ahmet oğlu Eyüp ve 13 kişi Divan-ı Harpte yargılanarak Ceza Kanunnamesinin 62. Maddesinin zeyline göre idam edilmelerine vicahen ve gıyaben karar verilmişti. Tutuklu bulunan Balo ve bir diğer suçlu ibret olması açısından idam edilmişti.²⁴

Dersim'de silahların patlaması iyiye işaret değildi. 11. Kolordunun idam kararının aşiretleri olumsuz etkileyeceği muhakkaktı. Bunun yanında Dersim'de, Osmanlı Devleti'nin zor durumda olduğu zamanlar birçok suçlu için fırsata dönüşebiliyordu. Nitekim Dersim Mutasarrıfı Esat Rauf Bey'in Vali Sabit Bey'e 1 Aralık 1914'te gönderdiği tahrirat Dersim tarihi açısından oldukça mühimdir. Esat Rauf Bey, Dersim Sancağında yüzlerce şahsın idama mahkûm olduğunu, sükûnete ihtiyaç duyulan bu zamanda askerden ve ahali den kan dökülmemesi için Cihad-ı Ekber münasebetiyle umumi bir af çıkarılmasını istiyordu.²⁵ Nitekim gözlerinin önündeki suçluları zaten yakalayıp cezalandıramıyorlardı. Umumi af sadece suçluları değil suçluları yakalamakla görevli idarecileri de rahatlatmaktaydı. Esasen bu dilek senelerdir sürdürülen idare-i maslahat politikasının ifşasından başka bir şey değildi.

Esat Rauf Bey, Vali Sabit Bey'in mutasarrıflık dönemi ve hatta daha öncesinden merkez liva ve vilayette rahatça dolaşmakta olan İdare bin Maksut örneğini vermekteydi. Diyarbakır hapisanesinden kaçtığı günden beri Maksut oğlu İdare yani bilinen adıyla İdare İbrahim her tarafta rahatça dolaşmaktaydı. Hatta hükümet yetkilileri İdare İbrahim ile karşılaşmamak için nahiye merkezini İdare İbrahim'in ikamet ettiği köyden kaldırıp başka bir köye nakletmek zorunda kalmışlardı. Uzak merkezlere gidilemediği gibi merkez livaya çok yakın köylere bile resmi tebligat için 15-20 jandarmanın altında gidildiği takdirde, ahali tarafından jandarmanın elinden silah ve cephanesi zorla alınmaktaydı. Dolayısıyla umumi affın gerekliliği dile getiriliyor ve affedilmesi istenilen kişiler şöyle sıralanıyordu. Diyarbekir hapisanesinde tutuklu Ovacıklı Kasım oğlu Munzur, gayr-ı mevkuf Kalanlı Memli, Dede oğlu Vizgar uşaklı İbrahim, Yusuf, Haydaran aşireti reislerinden Hakkı Ali, İsmail, Yukarı Abbas uşağı aşiretinden cinayetle aranan gayr-ı mevkuf Seyit Rıza ve oğlu Şeyh Hasan, Seyit İbrahim oğlu Kako, idama mahkûm ve gayr-ı mevkuf Püsküllü oğullarından Ali, Zeynel, Aziz, Hayır oğlu Eyüp, İdare bin Maksut, Bahtiyar aşiretinden Yusuf, Koçuşağından 4 sene küreğe mahkûm gayr-ı mevkuf Seyithan, Hüseyin, Seyit Ali, Yukarı Abbasuşağından Gülabi, Mahmut,

²⁴ BOA, *İrade Harbiye (İ. HB)*, 162/75.

²⁵ BOA, *DH. EUM. 2. ŞB*, 3/8.

Kırganlı aşiretinden 3 sene küreğe mahkûm ve gayrı mahkûm Miros oğlu Süleyman Ağa, Süleyman Ağa'nın kardeşi ve oğlu Memli.²⁶

Osmanlı 3. Ordusu 1914 yılının aralık ayında başlattığı Sarıkamış Kuşatma Harekâtı, 1915 yılının ocak ayında felaketle sonuçlandı. Ordunun büyük bir kısmını kaybetmesiyle birlikte daha önceden cepheye gönderilmesi uygun bulunmayan Dersim Seyyar Jandarması da 3. Ordu tarafından istendi. Seyyar Jandarmanın gideceği haberi Dersimi hareketlendirmiş ve bazı aşiretler çevreye saldırmaya başlamıştı. Dersim Mutasarrıfı Esat Rauf Bey, Vali Sabit Bey'den Seyyar Jandarmanın Dersim'den ayrılması gerektiğini bildirdi. Vali Sabit Bey, Dâhiliye ve Harbiye Nezaretine yaptığı müracaat fayda vermedi. Askere şiddetle ihtiyaç duyulan bu dönemde asayışı 40 ila 45 yaş arasındaki yedek efrattan sağlanması isteniyordu. Bahsedilen yaş aralığındaki yükümlüler Dersim'deki Seyyar Jandarma mevcudunun iki katı kadardı. Bu yükümlüler vilayetlerde polis müdürlerinin, liva ve kazalarda polislerin, nahiyelerde ise müdürlerin emrinde çalışarak asayışı sağlayacaklardı.²⁷ Ancak hem civar bölgelerdeki asker kaçaklarının Dersim'i tercih etmesi, aşiretlerin geleneksel isyancı tavrı ve yedek efradın tecrübesizliği gibi nedenler Esat Rauf Bey'i endişelendirmekteydi.

14 Ocak 1915'te Vali Sabit Bey, gönüllü birliklerin oluşturulması konusunda Dersimlilerle anlaştığını Dâhiliye Nezaretine bildirdi. Ancak her taraf karla kaplı olduğundan Dersimliler baharda cepheye gitmek istiyorlardı. Dersimlilerden asker temin etmek önemli bir başarıydı. Ancak Sabit Bey Dersimlilere güvenilmeyeceğini de Talat Paşa'ya hatırlatmaktaydı.²⁸ 1915 yılının ocak ayının sonlarından itibaren Dersim aşiretlerinden asker temin edilmesi için Vali Sabit Bey yeniden çalışmalara başladı. Dersim'deki aşiretlerin bir kısmı askerlik davetine icabet etmemiş, bir kısmı da icabet ettiği halde firar etmişlerdi. Burada Mükellefiyet-i Askeri Kanunu uygulanarak asker sevk etmek mümkün değildi. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda askerlik yükümlüleri kendi ağa ve beylerinin idaresinde gönüllü olarak katılmayı kabul ettikleri anlaşılmıştı. Mart ayına kadar gönüllü alayları teşkil edilmeye çalışılacaktı. Böylece bugüne kadar faydalanılmayan firari aşiret fertlerinden yararlanılacaktı.²⁹

²⁶ BOA, *DH. EUM. 2. ŞB, 3/8.*

²⁷ BOA, *DH. ŞFR, 458/94; DH. ŞFR, 459/32; DH. EUM. 2. ŞB, 4/60.*

²⁸ Hasan Hakan Ulutin, "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)". (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016), 132-133.

²⁹ BOA, *DH. ŞFR, 458/118.* Sarıkamış felaketinden sonra Osmanlı ordusunun askere olan ihtiyacı artmıştır. 1915 yılının nisan ayında Ahmet Cemalettin Efendi önderliğinde Bektaşî Mücahid Alayı oluşturulmuştur. Alay, Kırşehir, Nevşehir, Sivas ve Erzincan'dan toplanan 1.000 kişiden oluşmaktaydı. Bektaşî Mücahidin Alayı 1915 yılının sonlarında Erzincan'a geldi. Çelebi Ahmet Cemalettin Efendi, Erzincan'dayken Dersim aşiretlerini Osmanlı ordusunun yanında savaşmaya davet etti. Ancak bunda başarılı olamadı. Bektaşî Mücahid Alayı 1916 yılının ocak ayı başında Erzincan'dan Erzurum'a geçti. Yaklaşık bir ay cepheye mücadele verdi. Erzurum'un düşmesinden sonra alay Erzincan'a çekildi ve lağvedildi. 1916 yılı nisanından sonra bölgede oluşturulan Mücahid Birliğinin başına Balaban Aşireti lideri Gül Ağa geçmiştir. Bkz. Vatan Özgül, "Bektaşî Mücahid Alayı (Mücâhidîn-i Bektâşîyye)", *Edeb Erkan, 3/2023, 71-99.* Nuri Dersimi ise Rusların taarruza geçtiği 1915'in temmuz ayında Enver ve Talat paşaların vali Sabit Bey vasıtasıyla Dersim

20 Nisan 1915 tarihinde Dersim Mutasarrıfı Esat Rauf Bey, Dersim Mutasarrıflığından alındı.³⁰ Neden görevden alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Vali Sabit Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 23 Nisan 1915 tarihli telgrafta Ovacık Kaymakamı Nuri Bey'in azledilmesine sebep olacak bir halin olmadığı ancak kendisinin Ovacık'ta başarılı olamadığından buradan alınarak Keban'a verilmesini, Mazgirt Kaymakamı Ziya Bey'in Dersim Mutasarrıfı olmasını, Keban Kaymakamı Tevfik Bey'in de Mazgirt Kaymakamı olmasını teklif etti.³¹ 18 Mayıs 1915 tarihinde Vali Sabit Bey, Esat Rauf Bey'in yeniden Dersim'e iade edileceğini öğrendi ve Esat Rauf Bey'in bölgeye uyum sağlayamadığını, Ziya Bey ile daha iyi çalıştığını ifade ederek Esat Rauf Bey'in iade edilmesine itiraz etti.³² Nihayetinde Sabit Bey'in dediği olmuş ve ilk atandığından beri anlaşamadığı Esat Rauf Bey, 1 Haziran 1915 tarihinde azledilmiştir.³³

1914 yılının ağustos ayının son günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, o günlerde Erzurum'da yıllık kongresini gerçekleştiren Taşnaklarla görüşmek üzere 28 kişilik bir heyet göndermişti. Bu heyet, Ermenilerin savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemeleri karşılığında savaş sonunda özerk bir Ermenistan'ın kurulmasını teklif etmişti. Ermeniler bu teklifi reddetmiş ve tüm güçleriyle Rusya'nın yanında yer almaya karar vermişlerdi. Eski bir Osmanlı mebusu ve Taşnak liderlerinden Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo) Rusya'ya geçerek Osmanlı Ermenilerinden gönüllü alayları kurmaya başladı. Ermeni gönüllü alayları Rus ordusuyla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaştı.³⁴ 1915 yılının şubat ayında Rusların hâkim olduğu Kars ve Ardahan civarında 30.000'den fazla Müslüman erkek öldürülmüş ve on binlerce sivil yerlerinden sürülmüşlerdi.³⁵ 20 Nisan 1915'te Van'da büyük bir isyan çıktı. Ermeniler, Rus ordusu ile iş birliği yapıp isyan çıkarmaktaydı. İngiliz ve Fransız donanmalarının asker çıkarması beklenen Kilikya ve İskenderun'da da benzer bir durum yaşanmaktaydı. Bunun üzerine 24 Nisan'da vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen bir tamimle Ermeni komite merkezlerinin kapatılarak komite elebaşlarının tutuklanması istendi. Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya Van'da isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır vaziyette bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak Rus sınırı ya da Anadolu içlerine gönderilmesini istedi. Cephe gerisinde ordunun güvenliğini sağlamak için Dâhiliye Nezareti emriyle Van, Erzurum ve Bitlis'ten Ermeniler çıkarılmaya

.....
aşiretleriyle Elaziz'de görüşmek istediğini bildirmektedir. Aşiretlerin genelinin davete icabet etmediğini, sadece Batı Dersim'den Kango oğlu Mehmet ve Zeyno oğlu Meço ağaların katılmış olduğunu ifade etmektedir. Ağalar, Dersimlilerin Hacı Bektaş evlatlarından Çelebi Cemalettin Efendiye saygı duyduklarını, eğer Cemalettin Efendi cihada davet ederse Dersimlilerin savaşa iştirak edeceğini ifade ettiler. Bunun üzerine Cemalettin Efendi Kırşehir'den Sivas ve Erzincan'a gelmiş olsa da Dersimliler Rusya'nın savaşı kazanacağını düşündüğünden savaşa iştirak etmemişlerdir. Bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 90-92. Erzurum Valisi Tahsin Bey'e göre Cemalettin Efendi orduya nifak sokmuştu. 10. Kolorodudan Alevi askerlerin firarı ve Tercan'da Alevilerin askere ateş etmesinin sebebi Cemalettin Efendi idi. Bkz. Ulutin, "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim", 152.

³⁰ BOA, DH. ŞFR, 52/74.

³¹ BOA, DH. ŞFR, 468/74.

³² BOA, DH. ŞFR, 471/88.

³³ BOA, İ. DH, 1514/24.

³⁴ Karekin Pastırmacıyan, *Hatıralarım*, 18-26.

³⁵ BOA, HR. SYS. 2872/1.

başlandı.³⁶ Ardından da 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında*” geçici kanun çıktı. Doğu Anadolu ve Kilikya bölgesinde bulunan Ermenilerin güney vilayetlerine göç ettirilmesine karar verildi.³⁷

1880’li yıllardan itibaren Dersim, Ermeni komitecileri için önemli bir yerdı. Müslüman kıyafeti içinde aşiretler arasına sızan çeteciler Dersim aşiretlerini isyana kışkırtmaktaydı. Hatta Ermeniler burada bir “Dersim Komitesi” kurmuştu. Ancak Ermeni çetecilerin Dersim’de faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Nitekim çeteciler birçok kez aşiret ağaları tarafından yakalanıp hükümete teslim edilmiştir.³⁸ 1915 yılında Sevk ve İskân Kanunu yürürlüğe girdiği zaman hükümet nüfuzunun zayıf olduğu Dersim, sevk kanununa tabi olmak istemeyen Ermeniler için uygun bir yerdı. Esasen henüz Sevk ve İskân Kanunu çıkmadan asker kaçağı Ermeniler Dersim’de aşiretler içinde saklanmaktaydı. Vali Sabit Bey, 6 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta konu hakkında bilgi vermekteydi. Buna göre Ermeni firarilerden bazılarının Dersim aşiretleri içinde bulduklarını tespit ettiklerini, bunun üzerine aşiret reislerini Elaziz’e çağırarak gerekli uyarılarda bulunduğunu, gelemeyen ağa ve reislere tezkere yazılarak tebligat yaptığını, bunun etkisini gösterdiğini ve Dersim’de barınmayan Ermenilerin teslim olmaya başladıklarını ifade etmekteydi.³⁹

Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Mayıs 1915 tarihli telgrafta ise silah ve kaçakların aranmasına devam edildiği, 300 silah ele geçirildiği ve Dersim’de yakalanan bir firarinin üzerinden İtilaf Devletleri’nin bayraklarının bulunduğu propaganda evrakında Dersim Kürtlerinin ittifaka davet edildiği bildirilmekteydi.⁴⁰ 1 Haziran 1915 tarihinde Mamuratülaziz Vilayetine, Merkez Kumandanlığından gönderilen yazıda Ermenilerin Dersim’e geçerek buradaki aşiretlerin geleneksel yağma, talan ve isyancı özelliklerini kullanarak ordu lojistiğini engellemeye çalışacakları bildirilmekteydi. Ayrıca Derevank denilen yerde eski Ermeni ihtilallerinde olduğu gibi binlerce Ermeni’nin saklanabileceği ve bölge aşiretlerinin Ermenilerle çok yakın ilişkilerinin olduğunu bildirmekte ve Teşkilat-ı Mahsusa’nın gerekli tedbiri alması istenmekteydi.⁴¹ 5 Haziran’da vilayetten Dâhiliye Nezaretine gönderilen başka bir telgrafta ise Dersim içlerinde 17 Ermeni askeri firarisinin yakalandığı bildirildi.⁴²

9 Haziran 1915 tarihinde Dersim aşiretleri 300-500 kişilik silahlı çetelerle Erzincan, Tercan ve Kiğı kazalarına saldırmaya başladılar. Birkaç yerde jandarma karakollarını basarak askerleri yaralayıp, silahlarını aldılar. Erzurum ve Erzincan jandarma taburları Van’a gönderilmiş olduğundan eşkıyanın takip ve tenkili için elde kuvvet yoktu.

³⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995), 6-8.

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 3/3* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 35-40.

³⁸ Ruhat Alp, “II. Abdülhamid Döneminde Ermenilerin Dersim Bölgesinde Gerçekleştirdikleri Faaliyetler Üzerine Genel Bir Girizgâh”, *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler-II*, ed. Şahin Yedek, (İstanbul: Hiper Yayınları, 2021), 158-159.

³⁹ BOA, *DH. ŞFR*, 470/2.

⁴⁰ BOA, *DH. ŞFR*, 470/128.

⁴¹ BOA, *DH. ŞFR*, 53/222.

⁴² BOA, *DH. ŞFR*, 474/3.

Az sayıdaki jandarma Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından Erzincan ve Kiğı tarafına gönderilmişti. Ancak bu kuvvetle eşkıyanın tenkili (cezalandırılması) mümkün değildi. Oysa tenkil edilmedikleri takdirde sarkıntılığa devam edeceklerdi. Savaş sırasında Dersim aşiretleriyle başa çıkmak zordu. Tahsin Bey, Elaziz Valisi Sabit Bey'in Dersim aşiretleri üzerinde nüfuzu olduğunu söylüyor ve zaten Elaziz Valisi olması hasebiyle eşkıya tecavüzünden kendisinin sorumlu olduğunu ifade ediyordu. Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta geçici olarak çevre vilayetlerden Erzurum'a 500 jandarmanın gönderilmesini istedi.⁴³

Erzurum Valisi Tahsin Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta Dersimli-lerin yaptığı şekavetten Elaziz Valisi Sabit Bey sorumlu tutuluyordu. Sabit Bey, Dersim aşiretleriyle kurduğu iyi diyalogla tanınmıştı. Şimdi kendisinden Dersim aşiretlerinin eşkıyalığını sonlandırması istenmekteydi. Sabit Bey ise 11 Haziran 1915'te gönderdiği telgrafta Dâhiliye Nezaretine sitem etmekteydi. Dersim mutasarrıflığı, Mazgirt, Ovacık ve Keban kaymakamlıklarının iki aydır vekâleten yönetildiğini, kaymakamların asaleten atanmadığını ve polis müdürlüğüne istediği kişinin tayin edilmediğini ifade etmekteydi. Vekâletle görev yapan kaymakamlar görevlerinde kalıcı olduklarına emin olamadıklarından mütereddit kalmaktaydılar. Aynı zamanda vekâleten görev yapmak demek yarım maaş almak demektir. Bundan dolayı kendileri bir yerde aileleri başka bir yerde perişan oluyorlardı. Sabit Bey, geleceklerinden emin olamayan kişilerle sağlıklı bir yönetim sergilemenin zorluğundan bahsetmekteydi.⁴⁴ Sabit Bey, Ziya Bey'in asaleten Dersim mutasarrıfı olarak atanmamasına tepki olarak 14 Haziran 1915'te Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf daha gönderdi. Burada Tevfik Bey'in Keban'a gönderildiği, Ziya Bey'in de kaymakamlığa iade edileceği anlaşıldığından Dersim Mutasarrıflığının Mamuratülaziz Vilayetinden alınarak müstakil mutasarrıflığa çevrilmesini istedi.⁴⁵

Ermeni çeteleri bahsedilen tarihlerde Osmanlı ordusunun ikmalini engellemekteydi. 12 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Vekâletine gönderilen telgrafta Sabit Bey, Erzurum ve Kiğı arasında Erzurum'a erzak götürmekte olan Dersimli bir jandarmanın Ermeniler tarafından katledildiğini ve birçoğunun da yaralandığını bildirdi. Ayrıca aşiretlerin önceden saklamış oldukları Ermeni firarilerinin kadınlara tecavüz ettikleri anlaşılmış ve Dersim'de Ermeniler aleyhinde umumi bir nefret ortaya çıkmıştı.⁴⁶

Bunun yanında Dersim'de asker cinayetleri devam etmekteydi. Dersim Jandarma Taburunun Hozat Bölüğü ikmal efradından Yusuf oğlu Ebubekir'i katledenler tespit edilmişti. Hozat'ın Surbiyan köyünden Süleyman oğlu Genç (Genco), hükümden önce vefat eden Pik köyünden Halil oğlu Kahraman (Karo), Halil oğlu Yusuf ve Şamik köyünden Demir oğlu Eyüp, Pik köyünden firari Kamer oğlu Bertal cinayeti işleyenlerdi. Bunlardan üçü Vartnik köyünde ikamet etmekteydiler. Mülkiye Ceza

⁴³ BOA, DH. ŞFR, 474/123.

⁴⁴ BOA, DH. ŞFR, 475/19.

⁴⁵ BOA, DH. ŞFR, 475/83. Sabit Bey, 4 Eylül 1915'te Ziya Bey'in 6 aydır yarım maaşla, başarılı bir yönetim sergilediğini ifade ederek yeniden asaleten atanmasını teklif etti. Bkz. BOA, DH. ŞFR, 492/31. Nihayet 7 Kasım 1915'te Ziya Bey 3. Sınıf mutasarrıflık maaşıyla Dersim mutasarrıfı olarak atanabildi. BOA, İ. DH, 1517/23.

⁴⁶ BOA, DH. ŞFR, 475/30.

Kanunnamesinin 70 ve 180. Maddelerine göre 10'ar sene müddetle kürek cezasına çarptırıldılar. Firarda olanların ise mallarına el konulup, yakalanana kadar aranmasına karar verildi.⁴⁷

18 Haziran 1915 tarihinde Erzurum Valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya Dersim eşkıyasının çocuk ve kadınlardan oluşan kabilelere ve erzak ambarlarına saldırdığını, harpten dolayı kabileleri koruyacak yeterli askerinin temin edilemediğini, bundan dolayı ordu komutanından asker istediğini bildirmekteydi.⁴⁸ Dâhiliye Nezareti, Mamûratülaziz Valisi Sabit Bey'e durumu bildirerek eşkıyanın kabilelere saldırmasını önlemek için gerekli tedbirleri almasını istedi.⁴⁹

24 Temmuz 1915 tarihinde Sabit Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta Dersim aşiretleri arasında birkaç günden beri "Hükümet Ermenileri tamamen mahvetmiş olduğundan şimdi de Kürtleri Ermeniler gibi mahvedeceğini, orduda bulunan Kürt askerlerinin imha edilmekte olduğu ve aşiretler arasındaki ihtilafların giderilerek birleşildiği şayiasının yayıldığını bildirmekteydi. Ayrıca Bedirhani Abdürrezak gibilerinin Dersim'i isyan ettirmek için telkinde bulduklarını" ifade etmekteydi. Yerinde inceleme yapmak üzere Dersim'e gitmek için Dâhiliye Nezaretinden izin istedi.⁵⁰

Dâhiliye Nezareti 25 Temmuz'da ordu ikmalinin aksatılmaması kaydıyla Sabit Bey'in Dersim'e gitmesine izin verdi. Dersim'deki şayianın Bitlis, Erzurum ve Diyarbakır vilayetlerinde bulunup bulunmadığının valilerce araştırılmasını istedi.⁵¹ Sabit Bey, 30 Temmuz 1915'te Pertek'e oradan da Hozat'a geçti. Sabit Bey, ertesi gün Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta; bahsedilen şayianın özellikle devlete itaatkâr olarak bilinen Çarsacak, Çemişgezek ve Pertek ortakçı ve işçileri üzerinde tesir gösterdiğini gördü. Bahsedilen yerlerin halkı tam da hasat mevsiminde şayianın etkisiyle yerlerini terk ederek Dersim içlerine kaçmışlardı. Bu durum üretimin düşmesi ve ordunun ikmalinin aksaması gibi kötü bir sonuç doğuracaktı. Sabit Bey, Dersim içlerine kaçan yarıcı ahaliye ulaşarak onlara teminat verdi. Ahali tarlalardaki mahsulatı kaldırmak üzere yeniden işlerine döndü. Ayrıca Sabit Bey, yıkıcı propagandayı önleyebilmek için Hozat'a gelmiş olan aşiret reislerine gerekli tebligatı yaptı. Sabit Bey'in Dersim'deki diğer bir görevi de Erzincan, Kiğı, Çarsacak ve Çemişgezek'ten aşiret içlerinde saklanan Ermenileri teslim almaktı.⁵² Sabit Bey 2 Ağustos'ta gönderdiği telgrafta Ermenilerin Abbasuşağı aşireti içerisindeki Halvori Manastırında bulduklarını, Ermenilerin sürekli olarak Kürtleri isyana kışkırttıklarını, bunları almak için askerî harekât yapmanın ters etki yapabileceğini, Dersim aşiretlerinden faydalanılarak Ermenilerin teslim alınmasına çalışacağını bildirdi.⁵³

⁴⁷ BOA, İ. HB, 170/7.

⁴⁸ BOA, DH. ŞFR, 476/45.

⁴⁹ BOA, DH. ŞFR, 54/162.

⁵⁰ BOA, DH. ŞFR, 480/144.

⁵¹ BOA, DH. ŞFR, 54/128.

⁵² BOA, DH. ŞFR, 481/123.

⁵³ BOA, DH. ŞFR, 482/28.

Sabit Bey, Dersim’de inceleme yaptığı bir sırada Elaziz’de bulunan Kolordu Kumandan Vekili Süleyman Faik Paşa’dan İttihat ve Terakki Müfettişi Nazım Bey ile Mamuratülaziz Mebusu Mehmet Bey’in çeşitli vaatlerle Sevk ve İskân Kanunu’na tabi tutulmuş Ermenilerden usulsüz şekilde para aldığını ve Süryanileri de tehdit ettiklerini bildirdi. Sabit Bey, kendisine bildirilen bu olayın doğru olduğuna kanaat getirerek durumu 7 Ağustos’ta Dâhiliye Nezaretine bildirdi.⁵⁴

Sabit Bey, 10 Ağustos 1915’te Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta 3. Ordu’nun izniyle Dersim’in umum aşiretlerinden milis teşkilatı yapmaya başladığını, ancak henüz vekâlet onayının kendisine ulaşmadığını bildirerek, resmi olarak talimat verilmesini istedi.⁵⁵ Nazır aynı gün milis teşkilatının kurulmasına onay verdi. Yalnız kendisine askeri rütbe verilecek reislerin özenle seçilmesi noktasında uyarılarda bulundu. Buna göre rütbe verilecek reisler aşiretler üzerinde nüfuzlu olmalı, hükümete bağlı bulunmalı ve ileride nüfuzlarını kötüye kullanmamalıydılar.⁵⁶ 13 Ağustos 1915 tarihinde Sabit Bey, Dersim milis teşkilatını tamamladı. Ovacık aşiretleri Abbasuşağı aşireti reisi Seyit Rıza Kumandasında Ermenileri saklayan Kırgan aşireti üzerine yürüdü. Aynı zamanda Hozat’tan da jandarma milisleri Kırgan aşireti bölgesine yürümekteydi. Sin köyünde Kırgan aşireti reisi Süleyman Ağa yakalandı ve vilayet merkezine gönderildi. Sin köyü yakıldı. Kırgan aşireti başlarına bela açtıklarından dolayı bir kısım Ermeni’yi kendileri öldürüp bir kısmını da teslim etti. Sabit Bey, pek az bir kuvvetle kayıp vermeden Dersim asayişine adına önemli bir vazifeyi ifa ettiğini Dâhiliye Nezaretine bildirdi.⁵⁷ Sabit Bey Dersim’de 20 gün kaldıktan sonra Elaziz’e dönmüş,⁵⁸ ve Talat Paşa, 18 Ağustos 1915’te Sabit Bey’e Dersim’deki çalışmalarından dolayı teşekkür etmiştir.⁵⁹

Erzurum Valisi Tahsin Bey’e göre “Hükümetin Ermenileri mahvettikten sonra Kürtleri de mahvedeceği” şayiasını Dersimlilerin sakladıkları Ermeniler çıkarıyordu. Aynı zamanda çıkan bu şayialar Dersimlilerin de işine geliyordu. Nitekim Dersimliler, “Cihad-ı Mukaddese bir nefer, Tekâlif-i Harbiye’ye bir buğday vermediler. Harp esnasında birçok soygun yaptılar. Ermenileri himaye ettiler. Bütün bunlara hükümetin ses çıkarmadan durmayacağını bildikleri için bu zor zamanda böyle şayialar ortaya atarak suçlarını unutturmak istiyorlardı.”⁶⁰

⁵⁴ BOA, DH. ŞFR, 483/15.

⁵⁵ BOA, DH. ŞFR, 483/53.

⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, 54/354.

⁵⁷ BOA, DH. ŞFR, 483/112.

⁵⁸ BOA, DH. ŞFR, 525/17.

⁵⁹ BOA, DH. ŞFR, 55/74. 1918 yılında Dersim’de tutulan Ermenilerin sevkî gündeme geldiğinde mühtedilerin yerlerinde kalması istendi. Bkz. BOA, DH. ŞFR, 579/30.

⁶⁰ BOA, DH. ŞFR, 483/40. Dersimlilerin askere gitmedikleri yaygın bir kanıdır. Örneğin Nuri Dersimi “Birinci Cihan Harbinde, Dersimliler asla harbe iştirak etmemişlerdir, Türk hükümeti de Dersimlileri cebren asker etmek ve cepheye göndermeye cesaret edememişti.” İfadesini kullanmaktadır. Bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 86. Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu’nda Dersim’in Birinci Dünya Savaşı’nda asker vermediğini, Cumhuriyet döneminde Ovacık’ın %10, Hozat’ın %10, Pertek ve Çemişgezek’in %80, Nazimiye’nin %25, Mazgirt’in %60 oranında asker verdiği kayıtlıdır. Bkz. *DJUKR*,

Sevk ve İskân Kanunu gereğince Mamûratülaziz vilayetinden 8.000 hane Ermeni ailesi sevk edilmişti. Tahliye edilen bu hanelerin yarısı kazalardan diğer yarısı da köylereydi. Kazalardan tahliye edilenlerin toprakları yoktu. Köylere tahliye edilenlerin ise yarısı bizzat arazi sahibi yarısı da ağa ve beylerin topraklarında ortakçıydı. Vali Sabit Bey, boşaltılmış olan bu arazilere Dersimlilerin iskân edilmeleriyle itaat altına alınacaklarını düşünmekteydi. Sabit Bey'e göre Dersimliler kendi istekleriyle medeni ahalinin içine karışmayacaklarından münasip bir zamanda Dersimlileri buralara zorla iskân etmek gerekecekti. Dersimlileri yerleştirmek üzere birkaç bin dönüm arazinin ayrılmasını Dâhiliye Nezaretine 24 Temmuz 1915 tarihinde teklif etti. Aynı zamanda Rus işgalinden kaçarak Elaziz'e gelmiş olan muhacirler için de 2.000 hanenin ayrılmış olduğunu bildirdi.⁶¹

Dâhiliye Nezareti 26 Ağustos'ta Erzurum Valisi Tahsin Bey'e erzak sevkiyatını incelemek üzere Dersim yoluyla Elaziz'e ve Elaziz'den Kiğı yoluyla Erzurum'a dönmesini istedi.⁶² Tahsin Bey'in bu seyahati gerçekleştirdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sabit Bey'in 3. Ordu'nun davetiyle kasım ayında Erzincan ve Erzurum'a bir seyahat düzenlediği bilinmektedir.⁶³

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ilginç bir hadise de Bağdat'ta casusluk yapmakta olan 60 Musevi ve Hristiyan'ın Irak Kumandanlığınca Dersim'e gönderilme girişimidir. 7 Kasım 1915 tarihli evrakta casusların arasında Amerika Birleşik Devletleri konsolos tercümanının da bulunduğu anlaşılıyor. Osmanlı Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında diplomatik bir kriz yaratacağı olasılığına binaen tercümanın Dersim'e sevkinden vazgeçilmiştir.⁶⁴ Bu kafilenin Dersim'e ulaşip, ulaşmadığına dair bir bilgi bulunmamıştır.

Rus işgali Doğu Anadolu'da ilerleme kaydederken Rus hükümeti uluslararası kamuoyunu etkilemek için çeşitli haberler yapmaktaydı. Stockholm elçisinden Hariciye Nezaretine gönderilen 8 Aralık 1915 tarihli yazıda Avrupa basınında Kafkas Muavenet Cemiyeti reisinin Müslüman muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'ye 100 bin ve Dersim Kürtlerine yardım için de 200 bin rublenin

110-111. Son Telgraf Gazetesi Birinci Dünya Savaşı yıllarında Dersim'in askerliğe katılım oranını Pertek ve Çemişgezek'te %80, Mazgirt'te %60, Nazimiye'de %24, Dersimin diğer taraflarını % 10 olarak vermiştir. Bkz. *Son Telgraf*, 15 Haziran 1937, 2. Gazetenin verdiği bu rakamlar muhtemelen Jandarma Umum Kumandanlığı Raporunda kayıtlı olan Cumhuriyet dönemi oranları olmalıdır. Hatıralarda Dersimlilerin Sarıkamış Harbi'ne katıldıklarına dair bilgiler vardır. İrfanoğlu İsmail Efendi, anılarında Dersimlilerin askere gitmemek için önce isyan ettiklerini, sonra razı olduklarını kısa sürede kaynaşmış arkadaş olduklarını ve Dersimlilerin iyi savaşçılar olduklarını bildirmektedir. Bkz. *İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Esaret Yılları Hatıraları, Allahuekber Dağları'ndan Sibiryaya*, haz. Ahmet Rıza İrfanoğlu, (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 2011), 33-35. Ali Rıza Eti anılarında; taburunun Dersimlilerden oluştuğunu, sakarlıklarından sürekli kendilerini yaraladıklarını, "Dersim dağlarında kahraman olanların burada kedi kadar olmadıklarını" kaydetmektedir. Bkz. Ali Rıza Eti, *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 47.

⁶¹ BOA, DH. ŞFR, 476/40.

⁶² BOA, DH. ŞFR, 55/237.

⁶³ BOA, DH. EUM.2.ŞB, 32/20.

⁶⁴ BOA, DH. ŞFR, 496/26; *Dahiliye 4. Şube (DH. EUM. 4. ŞB)*, 3/106

Kafkas Ordusu Başkumandanına verildiği bildirilmekteydi. Ayrıca Müslüman muhacirlere elbise ve çamaşır hazırlamak üzere Moskova fabrikalarına 115 bin metre kumaş siparişi verildiği ifade edilmekteydi. Bu haberlerle Rusya tüm dünyaya topraklarını işgal ettiği Müslümanlara ne kadar şefkatli davrandığını göstermek istiyordu.⁶⁵ Savaş ortamında Rusya'nın yardımında bulunması onun bölgede nüfuzunu artırması bakımından önemlidir. Beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olan ve sefalet içinde yaşayan muhacirlere yapılan yardım sonucunda kısa sürede halk Rus yönetimine yakınlık duyacaktı. Şüphesiz Dersim aşiretlerine dağıtılacak para ile Rusya Dersimlilerle savaşmadan bölgede etkinliğini artıracak, Dersim'i kolaylıkla işgal bölgesine dâhil edecekti.

2. 8 Mart 1916 Dersim İsyanı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Dersim'de yaşanan en önemli hadise şüphesiz 8 Mart 1916 tarihinde başlayan isyandı. 16 Şubat 1916'da Erzurum'un Rus işgaline düşmesi ve Rusların yaklaşmasını fırsat bilen Kureyşan aşireti reisi Ali Gâh isyan etti.⁶⁶ Kiği ve Nazimiye kazaları aşiretlerinin isyanı ile birkaç bin kişi harekete geçti. İsyancılar ilk iş olarak Nazimiye, Mazgirt ve Çarsancak telgraf tellerini kestiler. Nazimiye ve Mazgirt'i kuşattılar. İlk gelen bilgilere göre Mazgirt'te 250 askerin bulunmuş olmasından dolayı isyancıların burayı ele geçiremediklerine inanılıyordu. Ancak Nazimiye hakkında ümitli değillerdi. Vali Sabit Bey, görevlendirdiği bir hususi adamı Mazgirt kaymakamına göndererek 100 mevcutlu süvarinin hemen yola çıktığını, 800 mevcutlu jandarma taburunun da gece yardımlarına geleceğini bildirdi.⁶⁷

Kısa süre sonra Mazgirt'in de isyancıların eline geçmiş olduğu anlaşıldı. İsyancılar kazada kaymakamlık vekâletine bakan Dersim Tahrirat Müdürü⁶⁸ ile kumandanı ve memurlar başta olmak üzere karşılarına kim çıkmışsa öldürmüşlerdi. Vali Sabit Bey bu isyanı Rusya'nın çıkardığına emindi. Nitekim Ermeni, Rus casuslarıyla Abdürrezak Bedirhani'nin adamları bölgede net olarak tespit edilmişti. Eldeki asker mevcudu 4 tabur piyade jandarma ve 300 kolordu süvarisiydi. 2 tabur jandarma piyadesi (800 kişi) ile 250 süvari Pertek, Çarsancak yoluyla Mazgirt'e gönderildi. 2 tabur ise kaza taramalarında kullanılıyordu. İsyancılar tüm geçitleri tuttuklarından ilerlemek kolay değildi. İsyanı bastırmak için yeterli kuvvet yoktu. Eldeki kuvvetle Mamûratülaziz'i bile korumak mümkün değildi. İsyanın kısa sürede bastırılmaması diğer aşiretlerin de isyan etmesine

⁶⁵ BOA, HR. SYS, 2377/12.

⁶⁶ İsyan Rusların henüz Tercan'ı ele geçirmediği bir dönemde başlamıştı. Ali Gâh ile Ruslar arasındaki anlaşmayı Ermeni casusları sağlamış olmalıdır. Ali Gâh'a binek hayvanı, palto, çizme ve silah gibi hediyeler verilmiştir. Ali Gâh isyandan çok kısa bir süre önce bir tahsildarı soymuştu. Bundan dolayı devlet tarafından aranan bir suçluydu. Bkz. Mehmet Yıldırım, "I. Dünya Savaşı'nda Pülümür'ün İşgali ve Dersim (1915-1918)" *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, 9/2, 122. Başka bir kaynakta ise Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında yaptığı hizmetlerden dolayı Ali Gâh'a hükümet tarafından dübün, ağızlık ve madalya verildiği kayıtlıdır. Ödüllendirilen tüm Dersimliler için Bkz. Dalkılıç, *Desim'in Anadolu'daki Statüsü*, 221-222.

⁶⁷ BOA, DH. ŞFR, 512/34.

⁶⁸ Mazgirt Kaymakamı Tevfik Bey, Eğin kaymakamlığı döneminde emval-i metruke konusunda suiistimalde bulunduğu iddiasıyla görevinden alınmış ve Tahkik Heyeti tarafından Divan-ı Harb-i Örfi'ye teslim edilmesi istenmiştir. Bkz. Ulutin, "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim", 154.

sebepl olacaktı. Askeri destek sağlanmazsa Rusların Dersim'e ellerini kollarını sallayarak girecekleri muhakkaktı.⁶⁹ 11 Mart'ta Nazimiye ve Mazgirt memur ve ahalisinin bir kısmı Çarsancak ve Palu'ya geçti. Ordudan bir bölük askerin bile verilemediği bu zamanda milis jandarmadan başka çare yoktu. Erzincan'dan gelen silahlarla 400 gönüllü daha silahlandırıldı. Çarsancak beylerinden Arslan Bey, kuvvet toplamak için Palu'daki akrabalarına müracaat etmişti. Şimdilik tarafsız olan Hozat ve Ovacık aşiret reislerine hususi adamlarla mektup gönderilmiş ancak henüz cevap gelmemiştir.⁷⁰

14 Mart 1916'da Alay Kumandanı Ferit Bey'in kumandasındaki süvari müfrezesi bir tabur ile Mazgirt'e 2 saat mesafedeki Göktepe köyüne ulaşmış ve 2 tabur da Çarsancak'ın Pakuk? köyüne gelmişti. Hozat'tan sevk edilen 3. Tabur da Hozat etrafındaki aşiret reisleriyle Pertek köylerindeki asileri sürmüşlerdi. Vali Sabit Bey, Doğu Dersim'deki isyancıların Batı Dersim'i de isyana davet ettiklerini biliyordu. Hozat ve Ovacık aşiretlerinden emin olmadan Mazgirt'e askerin ilerlemesini istemiyordu. Mazgirt ve Nazimiye aşiretlerinin rica ve baskılarına karşı durmaları için Ovacık ve Hozat reislerini Hozat telgrafhanesinde toplattı ve sadakat yemini etmelerini istedi.⁷¹ 16 Mart'ta askerî harekât için çok önemli olan telgraf bağlantısının yeniden sağlanması için tellerin tamiirine başlandı.⁷²

Bu sırada Ruslar Erzurum, Bitlis, Muş, Hınıs, Mamahatun ve Rize'yi işgal etmiş Dersim'e yaklaşmışlardı. Yollar muhacirle dolmuştu. Erzincan'a ulaşabilen muhacirler sokaklarda sefalet içinde kalmışlardı. İşgalle birlikte Erzurum Valisi Tahsin Bey de Erzincan'a gelmişti. 18 Mart'ta Talat Paşa'ya durum hakkında bilgi verdi. Tahsin Bey'in ifadesiyle "felaket feciydi." Ahali hükümete ve müttefik Almanya'ya karşı açıkça muhalefete başlamıştı. "Bağdat uğruna ana toprağı gitti" sözleri artık idarecilerin yüzlerine karşı söyleniyordu. Erzincan'ın işgale düşmemesi için ordu komutanı Vehip Paşa, var gücüyle çalışıyordu. Çünkü burası 20 yıl boyunca ordu merkezi olduğundan maddi ve manevi değeri büyüktü. Ayrıca Erzincan düşerse ordu, Sivas'a kadar çekilmek zorunda kalacaktı. Çünkü bahsedilen alanda erzak, barınma ve diğer ikmalin sağlanması mümkün değildi. Destek kuvvetlerine ihtiyaç vardı. Ancak Sivas'tan çıkan bir kuvvetin Erzincan'a ulaşması neredeyse iki ay kadar zaman almaktaydı. Bu zor durumda Dersim isyanının çıkması ise mevcut durumu daha da şiddetlendirmişti.⁷³

Rus ordusunun Doğu'da ilerlemesi üzerine 3. Orduya destek olmak üzere yeni kuvvetler gönderildi. Çanakkale Savaşlarının sonlanmasıyla boşta kalan 2. Ordu, Ahmet İzzet Paşa komutasında Doğu Cephesi'ndeki Rus ordusunun güney yan ve gerilerine

⁶⁹ BOA, DH. ŞFR, 512/75. 22 Mart 1916 tarihinde Rus ordusunun 1 piyade taburu, 2 süvari bölüğü ve bir bataryası Dersim ve Genç'te idi. Bkz. Fikri Güleç, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2/2 Kafkas Cephesi 2. Ordu Harekâtı 1916-1918* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978), 45-46.

⁷⁰ BOA, DH. ŞFR, 512/87.

⁷¹ BOA, DH. ŞFR, 513/35.

⁷² BOA, DH. ŞFR, 62/39.

⁷³ BOA, DH. ŞFR, 513/81.

taarruz etmek için Mart 1916'da Diyarbakır'a gönderildi. Ahmet İzzet Paşa, Ruslardan önce para ve diğer tedbirlerle Dersim ağalarının elde edilmesini istedi.⁷⁴

Vehip Paşa, Nazimiye ve Mazgirt'te çıkan isyanın sebebini anlamak için Pülümür ve Nazimiye'nin 30 kadar seyit ve ağasını Erzincan'a davet etti. Gelenlerin söylediklerine göre isyanın sebebi Nazimiye'de bir nahiyeye müdürünün jandarma çavuşlarıyla birlikte Kürt ağasının malını talan edip, satmasıymış. Bunu vesile ederek isyan başlamış ve "hükümetin Ermenilerden sonra Kürtleri de mahvedeceği ve Yusuf İzzeddin Efendi'nin öldürüldüğü, İstanbul'da ihtilal çıktığı, Meşrutiyet'in ilga edildiği" gibi propaganda ve diğer aşiretlerin de yağma etme arzusuyla isyanın büyüdüğü şeklindeydi.⁷⁵ Bir başka kaynakta ise Ruslar Kürtçe bilen Ermenileri ve Binbaşı firarı Mustafa'yı⁷⁶ Dersim içlerine göndererek Türklere karşı isyan edip Ruslara yardım ederlerse Dersim işgal edildiği zaman onlara bağımsızlık verileceğini bildirmektedir. Koçgirili Ali Paşa, Rusların verdiği silah ve cephaneyi Koçuşığına götürmüş ve bütün Dersim'de bağımsızlık telkinatı yapmıştı.⁷⁷

Nuri Dersimi, isyanın sebebini siyasi olduğunu ve Kürdistan'ın kuruluşu için yapıldığını bildirerek bazı önemli bilgiler vermektedir. Buna göre; Doğu Dersim'in Demenan, Haydaran, Kureyşan, Karsan, Alan, Şuran, Yusufan ve Pilvenk aşiretleri 12 Nisan 1916 tarihinde 10.000 kişilik silahlı kuvvetle Mazgirt, Nazimiye kısmen de Hozat ve Pertek merkezleri üzerine yürüyüp Türk memurları ortadan kaldırarak Elaziz istikametine yürüdüler. Havalıyı hâkimiyetleri altına alıp Kürdistan davasını emri vaki şeklinde halletmeye çalıştılar. Harekât esnasında Türk taraftarlığı yapan Çarsancak (Karaçorlu) köyleri yağma edilip beyleri Elaziz'e kaçmaya mecbur bırakıldı. Harekâtı Haydari oğullarından Paşa, Fındık ağalarla Kureyşanlı Seyit Ali idare etti. Merkez hükümeti Kürt beylerinden Diyarbekirli Cemil Paşa Oğlu Ziya'yı acele olarak Hozat mutasarrıflığına geniş yetkilerle atadı. Mutasarrıf Ziya Bey, Seyit Rıza'yı Hozat'a davet ederek asi aşiretlerin Hozat merkezine girmesini önlemesini istedi. Buna karşılık olarak Kürt milli isteklerini Türk ve Rus hükümetlerine bildirmekte serbest ve haklı olduklarını ifade etti. Bu vaatler karşılığında Seyit Rıza yardım etmeyi kabul etti. Nuri Dersimi aynı zamanda 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'nın kendisini aşiretlerin hükümet merkezlerine tecavüzlerini önlemek için Dersim'e 65 kişilik müfreze ile gönderdiğini ve harp sonunda Kürtlerin milli isteklerinin kabul edileceğini ifade ettiğini bildirmektedir.

⁷⁴ Güleç, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2/2 Kafkas Cephesi*, 31.

⁷⁵ BOA, *DH. ŞFR*, 514/10.

⁷⁶ Mustafa Vefa, bir alaya vekâleten kumanda etmekteyken asaleti tasdik olmayarak yerine başka biri kumandan tayin edildi. Buna gücenen Mustafa Vefa, Osmanlı ordusundan firar edip Ruslara iltica etti. Bkz. Ali Kemal, *Erzincan; Erzincan Valisi'nin Kürt Raporu (1931)* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013) 142. Mustafa Vefa'nın Elaziz'de bulunan ailesi Deyr-i Zor'a nakledilmişti. Mustafa Vefa'nın Dersim aşiretlerine yazdığı mektuptan ailesini Ermeni ve Kürtler vasıtasıyla firar ettirerek geri getirmeye çalıştığı anlaşılmıştı. 10 Mart 1917 tarihinde Elaziz Vali Vekili Miralay Vehip Bey, Halep Valisine durumu bildirerek gerekli önlemlerin alınmasını istedi. Bkz. BOA, *Taşra Evrakı Halep Vilayeti (TŞR. HL)*, 5/79. 88. Alay Kumandanı Binbaşı Mustafa Vefa, 4 Mart 1917 tarihinde 10. Kafkas Fırkası Divan-ı Harbi tarafından gıyaben idamına karar verildi. Bkz. BOA, *BEO*, 4458/334327.

⁷⁷ *DJUKR*, 190-191; Bürhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları 1937* (Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2023), 58.

Ayrıca Vehip Paşa'nın aşiret ağalarına dağıtılmak üzere tahsisat-ı mestureden para verdiğini ve '*Dersimlilerin yardımından vazgeçtim, hiç olmazsa bize dokunmasınlar*' dediğini aktarmaktadır.⁷⁸

Kazım Karabekir'in yazmış olduğu *Kürt Meselesi* isimli kitapta isyanla ilgili şu bilgiler bulunmaktadır. "Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden sonra Mamuratülaziz valisi Dersim ağalarından savaş alanına sevk edilmek üzerine efrat celp edilmesini tebliğ etmiştir. Kureyşanlı Ali ve Zeynel Çavuş, Surzade Timur Ağa, Aşağı Arilli reisi Yusuf Ağa ve Hormekli Aşireti reisi Civerekli Süleyman Ağa ve Bertal Ağa Harmo köyünde toplantı yapmışlardır. Kışı bahane ederek hiçbir ferdi savaş alanına sevk edemeyeceklerini, eğer hava açılırsa cepheye gideceklerini bildirmişlerse de kimseyi sevk etmemişlerdir. Bu toplantı esnasında kazaları yağma etmeye karar vermişlerdir. 4 Mart 1916'da Pah, Nazimiye, Mazgirt, Palu köylerinin yağma edilmesine Ali Gâh sebep olmuştur. Ali Gâh ayrıca ahaliden 40'ar para öşür toplayacağını ilan etmiştir. Ordu ambarlarında stoklanan erzaka el koymak istemişse de Şadilli Aşiretinin reisi Molla Yusuf'un karşı koymasıyla buna muvaffak olamamıştır. Ruslar Erzincan'ı işgal edince Ali Gâh, Rus birliklerini Fahri Baba'ya kadar getirmiştir. Tedip hareketinin tamamlanamaması üzerine Ali Gâh cezalandırılmadı ve Pülümür Kaymakamı Mustafa Bey para karşılığında Ali Gâh'ı Mazgirt'in Türüşmek nahiyesine müdür olarak atadı."⁷⁹

Dönemin şahitlerinden Kârerli Mehmet Efendi'nin isyanın çıkış sebebiyle ilgili verdiği bilgiler ise bambaşkadır. Onun verdiği bilgilere göre isyanın asıl sebebi çok daha eskilere dayanmaktaydı. Başta Göktepelî Ahmet Bey olmak üzere Mazgirt, Çarsancak ve Peri'nin Sünni beyleri devletten aldıkları güçle Dersim'i kontrol etmek istiyorlardı. Emellerine ulaşmak için yaptıkları şikâyetlerle 1908'de Neşet Paşa komutasında Dersim'e tedip harekâtının düzenlenmesine sebep olmuşlardı. Neşet Paşa'nın istedikleri şekilde hareket etmediğini gören Sünni beyler Neşet Paşa'nın görevini yapmadığını ileri sürerek şikâyette bulunmuşlardı. Konuyu araştırmak üzere Ali Paşa görevlendirilmiş ve Neşet Paşa'nın suçsuz olduğu anlaşılmıştı. Bu şikâyetlerin intikamını almak için Seyit Ali-i Seyit Nuri, Nazimiye'de Kureyşan aşiretinin ileri gelenlerinden Ali Çavuş ve Ali Gâh başkanlığında toplanarak tertipçi ve iftiracı Sünni beylere gerekli dersi vermek amacıyla Mazgirt ve Çarsancak kazalarını basmışlardı. Mehmet Efendi'ye göre aşiretlerin beyleri cezalandırmaktan başka çareleri yoktu. Çünkü devlet katında yaptıkları şikâyetler dikkate alınmıyordu.⁸⁰

İsyancılar Nazimiye, Mazgirt ve Çarsancak'taki hükümet binaları ve karakollara saldırdılar. Şivzoğ (Burmageçit), Balışer (Beydamı), Paşavank (Pınarlar) başta olmak üzere Sünni Türklerin yaşadığı köyler yakılıp, yağma edildi. İsyancılar arasında bulunan

⁷⁸ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 92-93.

⁷⁹ Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi* (İstanbul: Emre Yayınları, 2004), 97-98.

⁸⁰ Kârerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Anılarım (1915-1958)* haz. Ali Rıza Erenler, (Ankara: Kalan Yayınları, 2007), 50-53.

Ermeniler kadınlara tecavüz etti ve Dersimli ağalar da el koydukları kadınları evlenmeye zorladı.⁸¹

Mazgirt ve Çarsacak çevresinde 2 jandarma taburu ve 250 kişilik süvari müfrezesi isyancıların hücumlarına ancak dört gün dayanabildi ve isyancılar Çarsacak'ın merkezi olan Peri'yi işgal ettiler. Taburlarda bulunan bazı Kürtler isyancılar tarafına geçti. Bu muharebelerde 60 asker hayatını kaybetti. Geri çekilen taburlardan birisi Pertek'e çekilmişti. Burada konumlanarak Nazimiye ve Mazgirt'teki isyanın Hozat ile Ovacık'a sıçramasına engel olacaktı. Süvari müfrezesi de nehri geçerek Mamüratülaziz'e çekilmişti. 3. Tabur Hozat'a, 200 mevcuttu 4. Tabur ise Çemişgezek'teydi. Vali Sabit Bey'in gözü Batı Dersim aşiretlerinin üzerindeydi. Karaballı aşireti reisi Kangozade Mehmet, Abbasuşağı reisi Zeynozade Mustafa (Miço), Pilvenk aşireti reisi Köseoğlu Hacı ağalar sadakatlerini bildirmişlerdi. Elaziz jandarma alayından başka bir kuvvet bulunamıyordu. Hâlbuki kısa süre önce Dersim'de milis alayları oluşturulmuştu. Bu alaylardan bahsedilmediğine göre dağılmış olmalıydılar. İsyanın mevcut askeri kuvvetle bastırılmayaacağı ortaya çıkınca Sabit Bey, Hozat'taki ağaları isyancılara yollayarak müzakere yani siyaset yoluyla isyanı sonlandırmaya karar verdi.⁸²

Doğu Dersim'de isyanın tüm şiddetiyle devam ettiği sırada 22 Mart'ta Dersim Kürtleri Kemah'ta da soygun yapmaya başlamışlardı. 80 kadar eşkıya İmamoğlu köprüsünü tutarak Harput'a giden 6 yük eşyayı gasp etmişti. Buraya gönderilen Erzurum Seyyar Jandarma Taburu ile çıkan çatışma sonucunda 20 eşkıya ölmüş, bir asker şehit olmuş ve 6 asker de yaralanmıştı.⁸³

Kemah'taki bu soygun diğer Dersim aşiretlerinin de kıpırdamaya başladığını göstermekteydi. Batı Dersim aşiretlerinin aracılığıyla Doğu Dersim'deki isyanı sonlandırma ümidinde olan Vali Sabit Bey çaresizliğini açık ederek büyük bir hata yapmıştı. Erzincan'dan Dâhiliye Nezaretiyle yazışan Tahsin Bey'e göre ağalar oyalama politikası güdüyorlardı.⁸⁴ Mart ayının sonlarında Sabit Bey'in korktuğu başına geldi. Verdikleri tüm sözlere rağmen Hozat etrafındaki aşiretler sözlerinde durmamış ve Hozat, Çemişgezek ve Pertek kasabalarına, Eğin köylerine, Eğin-Erzincan arasındaki yollara saldırmaya başlamışlardı. Bu durumda Vali Sabit Bey'in önceliği Elaziz-Erzincan arasındaki sevkியatın sağlandığı Eğin yolunun güvenliği oldu. Bunun için 3. Ordu'dan bir tabur asker göndermesini istedi. Sabit Bey'e göre Hozat ve Çemişgezek de düştükten sonra asiler bazı taleplerde bulunacaklardı. Bunun için Sivas'tan bir fırkanın gönderilerek asilerin muhakkak tedip edilmelerinin elzem olduğunu ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine sordu.⁸⁵ Sabit Bey'in bahsettiği taleplerin milli haklar yani Kürtlük üzerine olacağını tahmin etmek zordur.

⁸¹ Yıldırım, Mehmet. *Mehmet Yıldırım, Dersim/Desim, Tarih, Edebiyat, Etnografya*, Ankara: Ütopya Yayınları, (2024): 178-182.

⁸² BOA, *DH. ŞFR*, 513/105.

⁸³ BOA, *DH. ŞFR*, 543/29.

⁸⁴ BOA, *DH. ŞFR*, 515/1.

⁸⁵ BOA, *DH. ŞFR*, 514/98.

Dersim isyanı genişlemeye başlamıştı. Eğin, Kemah, Kiğı ve Palu tehdit altındaydı. Kemah boğazı daha önceden Erzurum Seyyar Jandarma Taburu tarafından tutulmuş olduğundan bu taraf güvence altına alınmıştı. Eğer isyan bastırılamazsa hükümete itaatkâr olan bölge aşiretleri de isyan edebilirlerdi.⁸⁶ 30 Mart 1916'da asiler artık Palu merkezine 5 saatlik mesafeye kadar yaklaşmışlardı. Palu önemli bir lojistik merkezdi ve burada 2 milyon kilo erzak depolanmıştı. Burada muntazam bir jandarma birliği olmadığından gönüllü jandarma efradı isyancılarla savaşılmaya başladı.⁸⁷

Palu merkezine 2 saat kadar yaklaşan isyancılar Elâziz'den gönderilen 500 mevcutlu gönüllü taburuyla 300 mevcutlu müfreze karşısında tutunamayarak martın sonunda geri çekilmeye başladılar.⁸⁸ İsyancılardan 60 kişi ölü, bir o kadar da yaralı vardı. Dört asker de hayatını kaybetmişti.⁸⁹ 3 Nisan 1916 tarihinde isyancıların kayıpları 100 olmuştu. İsyancılar Peri suyunun kuzeyine atıldılar. 17 Nisan'da Çile Dağı'nda asilerle yapılan müsademedeki gönüllülerin kaçmasıyla Palu müfrezesi Filfil köyüne çekilmek zorunda kalsa da karşı taarruzla asileri püskürttü. Asiler 21 Nisan'da Dolan ve Horan köylerini işgal ettiler.⁹⁰

30 Mart'ta Dersimli şâkîler Kangal'dan Divriği'ye sevk olunan erzakın geçeceği yolu kestiler. Çıkan çatışmada ahaliden ve askerden ölenler oldu. Asiler üzerine 100 nefer gönderildi.⁹¹ Bu arada Dersim'e geçen biri binbaşı diğeri de yüzbaşı kıyafetli iki casusun propaganda yapmakta oldukları öğrenilmişti. Bunlardan biri Tercan'da görevli Komiser Muavini Kiğılı İsmail Hakkı idi.⁹² Bu ikili isyanın devamını sağlamak ve Osmanlı hükümetinin nüfuzunu kırmak için her tarafta "Yusuf İzzeddin Efendi'nin ece-liyle ölmediğini, İstanbul'da bir ihtilal çıktığını, Meşrutiyetin ilga edildiğini, bir takım kötü niyetli insanların Sultan II. Abdülhamid'in oğullarından birini tahta geçirmek istediklerini" bildiriyordu. Rusların kendilerini desteklediklerini, İttihatçı hükümeti tanı-malarını yönünde isyancıları gayrete getiren sözler söylemekteydiler.⁹³

Ruslar Dersim'e çok önem veriyorlardı. Buraya bir doktor, birçok Ermeni, 3. Ordu'dan firar eden Binbaşı Mustafa Vefa'nın yanında Hürriyet ve İtilaf liderlerinden Yusuf Rasih Bey'in kardeşi ve Başyaver Avni Paşa'nın amcaoğlu Hasan Ali vasıtasıyla Batı Dersim Aşiret ağalarını çeşitli hediyelerle Rusya tarafına çekmekle görevlendirilmişlerdi.⁹⁴ Ruslar, İttihat Terakki Hükümetinin savaşma azmini kırmak için Dersim'de Ermeni ve Kürt casuslarının yanında Hürriyet ve İtilaf taraftarlarını da sahaya sürerek bütün muhalif grupların etkisinden faydalanmak istiyordu.

⁸⁶ BOA, DH. ŞFR, 515/39. 28 Mart 1916.

⁸⁷ BOA, DH. ŞFR, 515/39.

⁸⁸ BOA, DH. ŞFR, 515/72.

⁸⁹ BOA, DH. ŞFR, 515/80.

⁹⁰ Güleç, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2/2 Kafkas Cephesi*, 58, 65.

⁹¹ BOA, DH. ŞFR, 515/45.

⁹² BOA, DH. ŞFR, 62/288.

⁹³ BOA, DH. ŞFR, 515/38. 30 Mart 1916.

⁹⁴ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım-I* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 283.

3. İsyanın Bastırılması

Dersim'deki isyanı sonlandırabilmek için asilerin tedip edilmeleri yani askeri bir harekâtın yapılması gerekliydi.⁹⁵ Ancak savaş durumunda bu hareket için kuvvet ayırmak çok zordu. Sonunda Trakya'da bulunan 5. Kolordunun Sivas'ta bulunan 13. Fırkası 19 Mart 1916 tarihinde 3. Ordu emrine verildi.⁹⁶ 13. Fırka Pertek ve Peri'de toplandıktan sonra tedip harekâtına başlayacaktı. 15 Nisan'da 13. Fırkanın ilk taburu Pertek yoluyla hareket etti. Aynı günlerde Çemişgezek ve Eğin köylerine yapılan saldırılar sonucunda 7 jandarma ile 12 eşkıya öldü.⁹⁷ 22 Nisan 1916 tarihinde Dersim tedibiyle görevlendirilen 13. Fırkanın tamamı Elaziz'e ulaştı. Fırkanın 2 taburu Peri nahiyesine 5 taburu da Palu yoluyla Çarsancak'a doğru hareket etti. Tedip Kuvvetleri Komutanı olarak Erkân-ı Harbiye Kumandanı Galatalı Şevket Bey atanmıştı. Bir hafta sonra harekâta başlanacaktı.⁹⁸

Şevket Bey, Fırat Nehri üzerinde Pertek civarında bir köprü inşa edilmesini ve Peri Çayı için malzeme hazırlanmasını, Palu, Közek ve Peri'de 9.000 kişi ve 2.000 hayvan için erzak ve yemin 19 Nisan'a kadar hazırlanmasını istedi. Ekmekçi takımlarının 30 Nisan'dan itibaren Peri'de ekmek üretimine başlamasını ve Hoşiye'de hasta ve yaralılar için revir açılması emrini verdi. Ayrıca Palu eski belediye başkanının komuta ettiği 200 kişilik milis askerinin kışlalarda misafir edilmesini bildirdi.⁹⁹

Mayıs başında harekât başladı. Vehip Paşa, Pülümür ve Kemah çevresindeki aşiret ağalarını yakından tanıyordu. Bunlara bir miktar para vererek isyana karşı Osmanlı ordusunun yanında savaşmalarını temin etmişti. Ağalardan bazıları Erzurum Seyyar Jandarma Tabur Kumandanı Kazım Bey'in emri altında Nazimiye cihetini tutacaklardı.¹⁰⁰

Asiler Mastan, Kızılkale, Kumkar, Kerney hattının kuzeyindeki tepelerde ve Mazgirt'in kuzeyindeki Sinevar Komu ile Kırklardağı arasında müdafaa hazırlıkları yapmaktaydılar. Pozo mezrasında 300 kadar asi bulunmaktaydı. Aynı zamanda bir kısım asi de Sağman civarındaydı. 29 Nisan'da Şevket Bey yaptığı duyuruda; "asilerin cezalandırılacağını, hükümete sadık olan aşiretlerin endişelenmemesini, aşiretlerin isyancıları aralarına kabul etmemelerini, eğer kabul ederlerse onların da isyancı muamelesi göreceğini ve gasptan vazgeçenlerin koşulsuz olarak affedileceklerini bildirdi. Ayrıca isyan eden aşiretlerin ellerindeki silah sayısı kadar asiye teslim etmeleri ve yağma ettikleri malları geri vermeleri koşuluyla onların da affedileceklerini" ilan etti.¹⁰¹

Tanız, Lemit, Mastan, Musta Şako Komu, Seyit Hist köyleri ahalisi yakalanıp köylerin yakılması emri verildi. Ardından Sindam köyü ve Kırklar Dağı'nda isyancılarla çatışmalar yaşandı. Ordu ilerledikçe asilerin terk ettiği hayvanlar keşif kolları tarafından

⁹⁵ BOA, DH. ŞFR, 555/10.

⁹⁶ Güleç, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2/2 Kafkas Cephesi*, 38.

⁹⁷ BOA, DH. ŞFR, 516/18. 15 Nisan 1916.

⁹⁸ BOA, DH. ŞFR, 517/15.

⁹⁹ Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, 64-65.

¹⁰⁰ BOA, DH. ŞFR, 518/63.

¹⁰¹ Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, 68-69.

toplaniyordu. Alan aşireti isyana katılmadığından Kortik, Kortan, Gömemiş, Paşayon köyleri ile Pah kasabası yakılmadı.¹⁰²

Doğu Dersim’de askerî harekât başlamışken Batı Dersim’de yağmacılığa başlamıştı. 4 Mayıs 1916’da Pilvenk, Kırgan, Kızılan aşiretinden 600 kişi Koç, Şam, Resik uşaklarıyla birleşerek Çemişgezek kazasının bütün hayvanatını gasp ettiler. Eğin’in Demir mevkiinde Alman tebaasından telsiz telgraf memurunu, posta ve diğer memurları da soyarak sürücüyü yaralayıp bir neferi de öldürdüler.¹⁰³

Esasında Batı Dersim aşiretlerinin hepsi isyan etmemişti. İsyancı aşiretler Köseoğlu, Kırgan, Soroğulları, Zekmathı, Koçuşağı, Şamuşağı, Resik, Topuzuşağı aşiretleriydi.¹⁰⁴ Batı Dersim aşiretlerinin isyanı mevcut durumu çok daha kötü bir safhaya sokmuştu. Ancak 2 aydan beri Hozat civarının muhasarasında yer alan Abbasuşağı reisi Seyit Rıza, Karaballı Aşireti reisi Kangozade Mehmet, Ferhatuşağı reisi Diyab ve Cemo ağalar isyancılara karşı şehri korudular. Kuvve-i tedibiyenin Mazgirt ve Nazimiye’de bulunduğu 6 Mayıs gecesi Doğu ve Batı Dersim’in asi aşiretlerinden 2.000 kişi Hozat’a saldırdı. Mutasarrıf Ziya Bey, 300 jandarma ve yukarıda isimleri zikredilen hükümete sadık aşiretler ile birlikte Hozat’ı müdafaa etti. Asilerden 11 kişi hayatını kaybetti. Bir jandarma ve ahaliden bir kişi ölmüş üç nefer de yaralanmıştı.¹⁰⁵

9 Mayıs’ta Hozat müfrezesi eşkiyaya telefata verdirek hudutlarından sürdü. Pertek müfrezesi Sinevertaşı’nı işgal etti ve isyancılar eşya ve hayvanlarını bırakarak külliyatlı telefata verdi. Yakalanan 15 şâkî hemen idam edildi. İsyancı köyler yakılarak taarruza devam edildi. Ayrıca Pülümür yoluyla ilerlemekte olan Erzurum Seyyar Jandarma Tabur Kumandanı Kazım Bey Arilli, Haydaran, Demanan ve Kureyşan aşiretleriyle yaptığı müsademelerde başarı kazanarak ilerlemeye devam etti.¹⁰⁶

9 Mayıs’ta askeri birlikler Pah ve Mazgirt’e ulaştı ve fırınların onarılması emri verildi. Aynı gün Dersim Komutanlığı asiler arasında silah kullanmayanların yağma ettikleri eşya, hayvan ve talep edilen kişileri teslim edip evlerine dönebileceklerini bildirdi. Silah kullanmış olanlar ise Pah ve Mazgirt’teki aşiretlerine silahlarıyla dönmelerini, sonradan silahlarını ve yağma ettikleri eşya, hayvan ve istenilen kişileri teslim edeceklerini ve adli yargılamanın sonucunu beklemelerini ilan etti. Ertesi gün Kutu Deresi’nde yapılan müsademede 100 asi öldürüldü ve 300 asi de teslim oldu. Bu müsademede iki asker de hayatını kaybetti.¹⁰⁷ 11 Mayıs’ta Kutu Deresi’nde Darboğaz Suyunun en dar kısmında asilerle çatışma yaşandı ve 500 asi Zelibaba Tepesi’ne kaçtı. 14 Mayıs’ta Kutu Deresi’nde asilerin bir kısım halkı zorla alıkoyduğu görüldü. Asilerin büyük çoğunluğu

¹⁰² Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları*, 72-83.

¹⁰³ BOA, *DH. ŞFR*, 518/69.

¹⁰⁴ Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları*, 62.

¹⁰⁵ BOA, *DH. ŞFR*, 518/107. Nuri Dersimi, asilerin Hozat’ın doğusuna kadar geldiklerini Hozat’ı müdafaaaya devam ederlerse kendilerinin de katledileceklerini, hatta isyancılar arasında bulunan babasının Hozat’a gönderilerek buradan çıkmalarını istediğini bildirmektedir. Ayrıca Hozat’ı koruyan aşiretlere ve Seyit Rıza’ya tahsisat-ı mestureden yüksek meblağlar verildiğini, 13. Koldunun Dersim’e gönderilmesine karar verildikten sonra paranın kesildiğini ifade etmektedir. Bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 94.

¹⁰⁶ BOA, *DH. ŞFR*, 519/21.

¹⁰⁷ Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları*, 94-95.

üç gündür açtı ve teslim olmak istiyordu ancak diğer asilerden çekindiklerinden teslim olmaya cesaret edemiyorlardı. Bu arada 15 kadın asiler tarafından öldürüldü.¹⁰⁸

13. Fırka, 17 Mayıs'ta Peri ve Nazimiye arasındaki Dar Boğaz'a kadar olan alanı şâkîlerden temizledi. Taramanın Hozat'a kadar uzatılması mümkün görülmediğinden 7 taburdan ibaret olan 13. Tümen Nazimiye'den Fem'e gönderildi. 3. Ordu kalan taramanın 2. Ordu tarafından yapılmasını istedi. Ancak 2. Ordu'nun ilk taburları ancak 31 Mayıs'ta Elazığ'a gelecekti. Bunların toparlanması ise bir ayı bulacaktı. Oysa tedip için ara verilmemesi gerekiyordu. 13. Tümenin Dersim'den ayrılmaması talep edilmişse de bu kabul edilmedi. Dersim'de Erzurum, Elaziz, Dersim Jandarma Taburuyla 2 top ve 2 makineli tüfek bırakıldı.¹⁰⁹

Tedip harekâtının başarıyla ilerlediği bir sırada 18 Mayıs'ta 13. Fırka aldığı emir üzerine Nazimiye yoluyla 3. Orduya iltihak etti. Harekâtın yarıda bırakılmasının kötü sonuç doğuracağını bilen Vali Sabit Bey hiç olmazsa yeni kuvvetler gelene kadar 2 taburun Dersim'de bırakılmasını istedi. Ayrıca 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'dan kuvvet istedi.¹¹⁰ 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa ile yapılan görüşmeler sonucunda Dersim'de yeni bir askerî harekâtın icra edilemeyeceği anlaşılmıştı. Sabit Bey, bölgede yeniden hükümet nüfuzunu kurabilmek ve isyanın yarattığı yaraları sarmak için başta Mazgirt, Nazimiye ve Çarsacak kazaları olmak üzere Dersim'e geçmek için 17 Haziran 1916'da Dâhiliye Nezaretinden izin istedi. Otoriteyi yeniden sağlanmasının ilk adımı isyanın ilk günü kesilen telgraf tellerinin korunması oldu. Sabit Bey, telgraf tellerinin korunması için geçici olarak kır serdarları ve muhafız teşkilatı kuracağını bildirdi.¹¹¹

29 Haziran 1916'da isyancı aşiretler telgraf tellerini keserek Hozat'ı kuşattılar. Koç ve Şamuşağı aşiretleri tutuklu bulunan mensuplarının serbest bırakıldıkları halde devlete bağlı aşiretlerle birlikte bölgeyi savunacaklarını bildirdiler. Bu isteklerinin kabul edilmemesi halinde isyancılara katılacaklardı. Bunun üzerine Koç ve Şamuşaklıların Hozat'ın savunmasına katılıp şehir güven altına alındıktan sonra tutuklu bulunanların serbest bırakılmasına karar verildi.¹¹²

Her ne kadar askerî harekât sadece isyan etmiş olan aşiretler üzerine yapılmış olsa da bu atmosferde isyana katılmamış olanlar da korkudan yerlerini terk etmişlerdi. Yerlerini terk eden aşiretler önceleri muti (itaatkâr) bölge olarak bilinen Gömemiş mıntıkasına gelseler de askerinin köye ateş etmesiyle buraya yığılmış olan halk Kutu Deresi'ne doğru kaçmaya başladı. Askerden korkarak Kutu Deresi'ne sığınan ahali Areyan, Demenan ve Haydaran aşiretlerine mensup kişilerce soyulmaktaydı.¹¹³

Hükümet memurları ancak askeri kuvvetle Dersim'de kalabiliyordu. Neyse ki 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa bir piyade taburunu Dersim'de jandarma hizmeti

¹⁰⁸ Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, 95-103.

¹⁰⁹ Güleç, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2/2 Kafkas Cephesi*, 79-80.

¹¹⁰ BOA, *DH. ŞFR*, 520/37.

¹¹¹ BOA, *DH. ŞFR*, 524/93.

¹¹² Ulutin, "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim", 187.

¹¹³ Yıldırım, "Dersim Tarihinden Notlar: 1916 İsyanı", 38-50.

görmesi için vermişti. Sabit Bey eldeki jandarmalar ile verilen piyade taburu kuvvetine dayanarak yeniden idareyi kurmak için kolları sıvadı. Ancak işler o kadar kolay değildi. Bu askeri kuvvete güvenilemezdi. Dersim’de asiler cezalandırılmamışsa hükümetin bölgede yeniden kurulabilmesi ancak taviz politikasıyla yani asilerle anlaşarak olabirdi.¹¹⁴ Nitekim öyle de oldu. 22 Mayıs’ta tüm nahiye müdürleri başka yerlere atanarak yerlerine Kürt müdürler tayin edildi.¹¹⁵

İsyan esnasında Nazimiye, Mazgirt ve Çarsancak’ın tüm evrakı yakıldı. Ele geçiremeyen diğer kazaların tapu ve nüfus memurları kayıtları muhafaza etmeleri noktasında uyarıldılar.¹¹⁶ Ovacık’ta da kayıtların isyancılar tarafından ele geçirildiği anlaşıldı. Çarsancak, Nazimiye, Mazgirt ve Ovacık’ta yeniden nüfus sayımının yapılması gerekiyordu. Bunun şimdilik yapılamayacağı ifade edilmişti.¹¹⁷ Esasında Dersim’de hiçbir zaman sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamamıştı.¹¹⁸ Bölge nüfusuyla ilgili bilgi veren kaynaklar birbirini tutmadığı gibi arada büyük farklar bulunmaktaydı.¹¹⁹ Ne kadar eksik olursa olsun nüfus ve tapu kayıtları Tanzimat’tan beri hedeflenen kanunlara riayetkâr bir toplum oluşması hedefi noktasında çok önemliydi. Bundan dolayı görevliler yeni sayım için hassasiyet göstermişlerdir.

İsyan Mazgirt, Çarsancak, Nazimiye kazalarında şiddetle hissedilmişti. Seferberliğin başından beri Tekâlif-i Harbiye, vesayit-i nakliye ve emvaliye gibi vergilerini ödeyen muti halk yerlerini terk etmiş, evleri yakılmış ya da eşyaları isyancıların eline geçmişti. Hükümetten alacaklı olanların ellerindeki belgeler isyan zamanında yok olmuştu. İsyandan dolayı sefalete düşen halk şimdi yardım ve çözüm bekliyordu.¹²⁰ Hükümet kuvvetleri, yapmış olduğu askerî harekâta eşkıyadan müsadere ettiği hayvan ve eşyayı tevzi defterine kaydediyor, bunların bir kısmı orduya bir kısmı merkez belediyesine mal olarak kaydediliyor, bir kısmı da mağdurlara iade ediliyordu. Mağdurlar neyi kaybetmişlerse onu tarif ediyor ve tevzi defterinde bulunabiliyorsa mal, sahibine iade ediliyordu. Ancak çoğu defa mağdur malını bulamıyor ve müsadere edilen eşyadan zararının karşılanmasını istiyordu ki bu kabul görmüyordu.¹²¹

¹¹⁴ BOA, *DH. ŞFR*, 524/108.

¹¹⁵ BOA, *DH. ŞFR*, 520/78.

¹¹⁶ BOA, *DH. ŞFR*, 62/322.

¹¹⁷ BOA, *DH. SN. THR*, 75/101.

¹¹⁸ *DJUKR*, 56-59.

¹¹⁹ Orhan Örs, “Modernleşme Sürecinde Yapılan Nüfus Sayımlarına (1831-1927) Göre Dersim’in Demografik Yapısı”, *Dersim-Tunceli Tarihi Araştırmaları*, ed. Uysal Dıvrak, (Ankara: Kalan Yayınları, 2021), 263-264. Şemseddin Sâmî ve Vital Cuinet Dersim nüfusunu 1891 yılı için 63.430 olarak vermişlerdir. Vital Cuinet Müslüman, Kürt, Kızılbaz ve Ermeni olarak toplulukları tasnif ederken Şemseddin Sâmî, nüfusu Müslüman ve Hristiyan olarak tasnif etmiştir. Bkz. Salih Başkutlu, “Vital Cuinet ve Şemseddin Sâmî’nin Çalışmalarında Dersim Sancağı”, *Dersim-Tunceli Tarihi Araştırmaları*, ed. Uysal Dıvrak, (Ankara: Kalan Yayınları, 2021), 280. Nüfus tasnifinde yaşanan bu farklılığın sebebi Osmanlı Devleti’nin Müslüman nüfusu, Batılıların da Hristiyan nüfusu fazla gösterme gayretinden ileri gelmektedir. Batılı kaynaklar Kızılbazları İslam dışı göstererek Müslüman nüfusu daha az göstermeye çalışmışlardır. Bkz. Yalçın Çakmak, *Sultan’ın Kızılbazları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 283-284.

¹²⁰ BOA, *İdare-i Umumiye (DH. İ. UM)*, 93/1.

¹²¹ BOA, *İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK)*, 36/22.

4. Erzincan'ın Rus İşgaline Düşmesinin Dersim'e Etkileri

Erzincan'ın Rus işgaline düşmesi Osmanlı Devleti için büyük bir kayıptı. Erzincan'ın Rus idaresine geçmesiyle birlikte Dersim aşiretlerinin birçoğu Ruslarla iyi ilişki geliştirme siyasetini benimsemişlerdi. Aşiretler içinde gizlenen Ermeniler Erzincan'a ulaştırıldı. Harput'ta faaliyetlerini yürüten Amerikan misyoner kuruluşları Ermenileri müesseselerinde saklamış ve Dersim'e götürülmelerini organize etmişlerdi. Mezre'deki Amerikan Hastanesinin kurucusu Dr. Henry H. Atkinson'un eşi Bayan Atkinson'un verdiği bilgilere göre yüzlerce Ermeni Dersim'e gönderilmişti. Bu durum 19 Şubat 1917 tarihine kadar Vali Sabit Bey'in yerine Mithat Bey¹²² atanana kadar yani bir buçuk yıl boyunca devam etti.¹²³

Bu iddiaya göre Mamüratülaziz Vilayetinde Ermenilerin sevkinden sorumlu en yetkili kişi olan Vali Sabit Bey, görevini kötüye kullanmaktaydı. Bir taraftan Ermenilerin Dersim'e kaçırılmalarına göz yumuyor, diğer taraftan da Dersim'e kaçırılmış olan Ermenileri teslim almaya çalışıyordu. Bir noktada Dersim aşiretlerinin Ermenileri kaçırma işinde rolü vardı. Bu bilginin doğruluğunun kanıtlanması oldukça güçtür. Ancak 1916 yılının temmuzunun sonlarında Elaziz'den Dersim'e kaçan Diyarbakır İngiliz Konsolosluğu tercümanı ve aynı zamanda casus olan Thomas Mugerditchian'ın eşi Ester Mugerditchian'ın verdiği bilgiler kaçış koridoru hakkında bilgi vermektedir. Bayan Mugerditchian, İstanbul'dan 4.000 süvarinin geldiğini, Fırat Nehri boyunca nöbetçiler koyulduğunu ve Dersim yolunun tamamen kapandığını ancak beklenmedik bir anda Kürtlerin Dersim'e bir yol açtıklarını bildirmektedir. Bayan Mugerditchian ve yanındaki kabile iki gece bir buçuk günden sonra Dersim'e ulaştı. Ardından da Koçuşağı aşireti reisi İdare İbrahim Ağa'nın adamları tarafından Mercan Boğazı üzerinden Rus işgali altındaki Erzincan'a geçirildiler.¹²⁴

Sarıkamış faciasından sonra Osmanlı Hükümeti, Dersim aşiretlerinden faydalanma yolunu benimsemişti. Bu talebe Dersimli aşiret ağalarından Balaban aşireti reisi Gül Ağa cevap vermiş ve 3. Ordu'yla birlikte Vehip Paşa emrinde 500 milisiyle savaşmıştı. Diğer Dersim aşiretleri ise bu talebe olumlu yanıt vermemişlerdi. Dersim aşiretleri farklı

¹²² Sabit Bey'in istifa etmesi üzerine yerine Mithat Bey 19 Şubat 1917 tarihinde Mamüratülaziz Valisi olarak atandı. Bkz. BOA, *İrade Dosya Usulü (İ. DUİT)*, 41/47. Mithat Bey'in hem ataması ve hem de görevden alınması Ahmet İzzet Paşa'nın isteğiyle olmuştur. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım-I*, 295.

¹²³ Harriet, H. Atkinson, "Mrs. H.H. Atkinson's Eyewitness Account of The Massacres at Harpoot" The Armenian Review. 29/113, Boston, (1976): 15; Karabekir, *Kürt Meselesi*, 88.

¹²⁴ Esther-Thomas Mugerditchian, *Ermenilerin Kaleminden Kürtleşen Ermeniler*, haz. Kaya Ataberk, (İstanbul: Tarih Kuram Yayınları, 2022), 121-125. Sabit Bey'in yolsuzluk yaptığına dair bir belge bulunmamaktadır. Zaten Mamüratülaziz valiliğinden sonra Erzurum valisi olarak atanmıştır. Ancak Sabit Bey'in 4 Ekim 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta mal sandığından aldığı bir miktar para hakkında izahat verdiği görülmektedir. Sabit Bey, 1915 yılının temmuz ayında Dersim'de milis teşkilatı oluştururken ve kasım ayında Erzincan ve Erzurum seyahatleri esnasında mal sandığından aldığı bir miktar parayı harcamıştır. Sabit Bey, harcadığı 620 liranın 120 lirasının şahsi harcaması olduğunu kalan 500 lirayı ise hükümet işlerinde harcadığını bildirerek bu parayı hükümetin ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Eğer hükümet ödemeyecekse kendisine zaman verilmesini talep etmiştir. Nitekim memleketi olan Kemah, Rus işgaline düştüğünden maddi zorluk çektiğini ifade etmektedir. Bkz. BOA, *DH. EUM.2. ŞB*, 32/20, Belge No: 13-14.

zamanlarda kısım kısım Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya başlamışlardır. 8 Mart 1916 isyanının bastırılmasında Pülümür tarafından gelen Kazım Bey'in yanında bazı Doğu Dersim aşiretleri olduğu bilinmektedir. Ahmet İzzet Paşa, 2. Ordu komutanı olduğu mart ayından itibaren Dersim aşiretlerini Osmanlı tarafına çekmek için yoğun bir çaba sarf etmekteydi. Karir, Hormek aşireti reisi Küçük Ağa'yı, Mareşal Kurt İsmail Paşa'nın kardeşi Mehmet Bey'i ve Kurmay Yüzbaşı Ahmet Bey'i Dersim'e göndermişti.¹²⁵ Dersim'e giden heyet, 24 Dersim aşiret reisini Gazik'te¹²⁶ bulunan Ahmet İzzet Paşa'nın yanına getirerek dehalet ettirmişti.¹²⁷ Dersim'de ilk önce Seyit Hüseyin isimli bir genç, küçük aşiretiyle birlikte Osmanlı tarafına geçerek çarpışmaya başlamış ve hayatını kaybetmişti.¹²⁸ Dersim'e dönen ağalar Ovacık'ta bir Rus müfrezesine saldırarak, Ovacık-Pülümür hattında Ruslara karşı sağlam bir cephe kurmuşlardı.¹²⁹ 25 Mayıs 1916'da Ruslar, Tercan'dan taarruza geçmişti, Ahmet İzzet Paşa, Kazım Paşa vasıtasıyla Kiğ'nin Kârer ve Hormek aşiretleriyle Pülümür'ün Çarekan ve Kureyşan aşiretlerini kolordu kuvvetleriyle birleştirerek Rus kuvvetlerine karşı örgütlemişti.¹³⁰ Sıralanan bu faaliyetler Doğu Dersim aşiretlerinin bir kısmının 1916 yılının mayıs ayının sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'yle birlikte hareket etmeye başladığını göstermektedir.

Ancak Doğu Dersim aşiretlerinin birçoğunun 1916 yılının eylül ayına kadar Osmanlı Devleti'yle birlikte hareket etmediğini, hatta bazı aşiret fertlerinin savaşın sonuna kadar muhalif kaldığını kabul etmek daha doğru olacaktır. Nitekim 25 Temmuz 1916 tarihinde Rus ordusu Erzincan'ı işgal ettiği sıralarda Osmanlı ordusu Suşehri'ne çekilmekteydi. Ruslara yaranmak için Dersim'in güneyinden geçen 36. Osmanlı Fırkasına Ovacık, Gülap, Arillli ve Bolatlı aşiretleri Ezvan mevkiinde saldırmışlardı. Subayları öldürüldükten sonra erlerin silahları alınarak serbest bırakıldılar. Rus Çarına çektikleri telgrafta Kürtlerin bağımsızlıklarını talep ettiler. Ayrıca Ruslardan aldıkları silahlarla Eğin ve Çemişgezek köylerine saldırıda bulundular.¹³¹ Kafkas Ordusu Başkomutanı Nikolay Nikolayevič 1 Ağustos 1916'da Erzincan'a geldiğinde Rus ordusuna yardımcı olan Dersimli ağa ve reislere madalya takdiminde bulundu.¹³²

Erzincan'ı işgal eden Ruslarla Dersimliler artık sınırdışıydı. Dersim ağaları Ruslara bağlılıklarını bildirdikten sonra onlara tabi olduklarını göstermek için 1916 yılının temmuz ayında Erzincan'dan bir Rus müfrezesinin Ovacık'a gelmesini istediler.¹³³ 220

¹²⁵ İzzet Paşa konu hakkında şu bilgileri vermektedir; "I. Selim Han döneminden beri devlete düşmanlık besleyen ve birkaç hafta önce bizimle kanlı bir şekilde savaşıp duran, şimdi de Ruslarla birleşen, hatta 3. Ordu'nun geri çekilmesi sırasında yanlarını ve arklarını şiddetli bir şekilde tehdit eden Doğu Dersim tamamıyla tarafımıza geçti." Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım-I*, 283.

¹²⁶ Bingöl'ün merkez ilçesine bağlı bir köy.

¹²⁷ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961), 114.

¹²⁸ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım-I*, 283.

¹²⁹ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 114.

¹³⁰ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 97-98.

¹³¹ Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 98.

¹³² Fatih Mehmet Eşki, "Rus Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 40, (2021): 107.

¹³³ BOA, DH. ŞFR, 552/70.

mevcutlu Ermeni-Kazak müfrezesi Erzincan'dan Ovacık'a geldi. Buradan Koçan ve Şemkan aşireti mıntıkasına geçtiler. Ovacık aşiretleri Pulur'daki Türk hükümeti memurlarını kovarak Rus idaresine bağlı bir Kürt hükümeti teşkil ettiler. Fırat'ın doğu ve güney mıntıkası Doğu ve Batı Dersim mıntıkları taraflarca siyasi bir varlık olarak tanınmıştı.¹³⁴ Ruslardan Koçuşağı'ndan İdare İbrahim, Kuru Yusufoglularından Mustafa ve kardeşi, Maksutuşağı aşiretinden Mustafa ve aşiret reisi Munzur yardım aldılar. Abbasuşağı reisi Kalanlı Seyit Rıza, Arslanuşağı reisi Pulurlu Mahmut Ağa ise Ruslara mesafeli bir duruş sergiledi.¹³⁵

Pülümür Kaymakamı Çarekanlı Hüseyin Bey de Ruslara bağlılığını bildirenlerdendi. Kendi aşiret fertlerinin Osmanlı egemenliğindeki yerlere geçmesini istemiyordu. Pülümür'deki Rus ordusuna erzak yardımında bulunuyordu. Ancak aşiret reisi olması hasebiyle Rusların onu gözetim altında bulunduracağını duyması, onun Osmanlı tarafına geçmesini sağladı. Hüseyin Bey'in Rus taraftarlığından vazgeçmesinde başka faktörlerin de etkisi vardı. Arilli aşiretinden Seyit Hüseyin'in Pülümür'ün güneyinde birkaç Kazak neferini öldürmesi, Kureyşan aşiret reislerinden Mehmet Çavuş'un Altunsay Cephesi'nde düşmanın birkaç mekkâresini vurması, Hüseyin Bey'in haremının Osmanlı bölgesine geçmek istemesi, Ahmet İzzet Paşa'nın Mustafa Bey'i, Pülümür Milis Alayı Kumandanlığına ek olarak Pülümür Kaymakamlığına da tayin etmesi diğer etkenlerdi. Mustafa Bey, milis teşkilatını yapmada yetersiz kaldı ise de Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Ahmet Bey'in yardımıyla teşkilat oluştu. 14 Eylül 1916 tarihinde Pülümür ve Altunsay cephesinde milis teşkilatı başarılı bir baskın yaptı.¹³⁶ Doğu Dersimlilerin Ruslara karşı dönmesinin bir başka sebebi de Rus ve Ermenilerin Pülümür'de Çarekanlı Şah Hüseyin Beyzade Mustafa Bey'in konağındaki cariyelerine tecavüz etmeleri olmuştur.¹³⁷

5 Eylül 1916 tarihli telgrafta Dersimlilerin Erzincan, Kemah, Kuruçay ve Refahiye'ye yapmış oldukları mezalimin tahammül edilemeyecek dereceye ulaştığı, hükümete sadık ahalinin perişan olduğu, Dersimin layığı ile islah ve tedibi için Sivas'taki 3. Kolordunun Mamüratülaziz'e nakli istenmekteydi.¹³⁸

16 Eylül 1916 tarihinde Ruslar, Nazimiye kaza merkezine saldırdılar. Destek kuvvet olarak bir tabur asker ile mitralyöz bölüğü gönderildi. Nazimiye kaymakamı Mehmet Bey, Ruslara karşı mücadele etmek için Pülümür aşiretlerine teklifte bulundu. Bir kısım aşiretler bu teklife olumlu yanıt verdi. 21 Eylül'de destek veren aşiretlere cephane sevki yapıldı. Şavalan aşireti mücadeleye başladı. Aşiretler istihbarat toplama hususunda orduya önemli hizmet sunmaktaydılar. Nazimiye'nin güneyindeki Grasor

¹³⁴ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 99-100.

¹³⁵ Erhan Taş, "Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavrı Üzerine Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47, (2022): 284.

¹³⁶ Karabekir, *Kürt Meselesi*, 104.

¹³⁷ *DJUKR*, s. 191; Dalkılıç, *Desim'in Anadolu'daki Statüsü*, 196-197.

¹³⁸ BOA, *DH. ŞFR*, 531/18.

civarında ve Kiğı'nın Cibir ve Kadıköy köylerindeki Rus kuvvetleri aşiretler vasıtasıyla öğrenildi.¹³⁹

1916 yılının eylül ayından itibaren diğer Doğu Dersim aşiretlerinin de Osmanlı ordusu saflarında savaşmaya başladıkları görülmektedir. Arilli aşiretinin yanı sıra Lolan aşireti ve Harsi köyünden 40-50 kişi Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslara karşı savaşmaktaydı. Şeyh Hasan Aşireti'nin tarafsız kaldığı bu dönemde Pardili Seyit Hüseyin Ağa ve Mezralı Sadıkhade Süleyman Ağa riyasetindeki milisler Osmanlı ordusuna katıldı.¹⁴⁰ Doğu ve Kuzey Dersim savaş alanıydı. Bölge aşiretlerinden özellikle Mosku, Saweliu (Şavalan), Hormek, Arilli ve Kureyşanların büyük çoğunluğu savaşmaktaydı.¹⁴¹ 3 Mayıs 1917'de Diyarbekir'de bulunan 2. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkas Grup Kumandanlığına gönderdiği telgrafta Şeyh Hasanlıların lideri Bako Ağa'nın milis teşkilatına dâhil olduğu yazılmaktadır. Dörder bölükten oluşan iki taburluk bir alay teşkil edilmiştir.¹⁴²

Doğu Dersim aşiretleri Osmanlı tarafında savaşmaya başlasa da bazı aşiretler Rus taraftarlığına devam etmekteydiler. Keçel aşireti reislerinden Pir Ahmet Ağa'yı Ruslar Pülümür mahkeme memuru ve Danzik nahiye müdürü olarak atamışlardı. Pir Ahmet Ağa, Pülümür'den Erzincan'a hicret eden memurları soydu ve Pülümür'ün kuzeyinde bulunan Şetri'ye gelen düşman müfrezesine yol gösterdi. 10 Nisan 1917 tarihine kadar Sülbüs-Karacakale'deki Rus müfrezesine yardımcı oldu.¹⁴³

1917 yılında hem Osmanlılar hem de Ruslar Dersim aşiretlerini yanlarına çekme gayretindeydiler. Osmanlı ordusunda alay kumandanı iken isyan ederek Ruslara iltica eden ve 1916 Dersim isyanında bölgede propaganda yapan firari Binbaşı Mustafa Vefa, Ruslar tarafından *Dersim Mutasarrıfı ve Umum Kürt Kumandanı* olarak atanmıştı. Rus ve Ermenilerin desteğiyle Erzincan'da Kürtlerden bir fırka teşkil ederek Dersim'i elde etmek istiyordu.¹⁴⁴ Mustafa Vefa, bu unvanla Dersim aşiretlerini yeniden isyana davet ediyordu. 5 Şubat 1917 tarihinde Kureyşan aşiret reislerinden Derviş Ali'ye (Ali Gâh) gönderdiği mektupta Rus Çarından Kürtlerin milli isteklerinin talep edildiğini, Araplar gibi Kürtlerin de bağımsız olacağını, Kürtlerin kendisiyle birlikte olduğunu, Derviş Ali'nin de isyan ederek kendisine katılmasını istiyordu.¹⁴⁵ Mustafa Vefa'nın bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Nitekim Dersimli aşiretlerin birçoğu Osmanlı tarafında savaşmaya karar vermişti.

Rus istilası nedeniyle doğu vilayetlerinin ahalisi batı istikametine göçmüş ve doğuda İslam nüfus %75 oranında azalmıştı. Boşalan topraklara Ermeniler yerleştirilmekteydi. Rus ilerleyişini durdurmaya çalışan 2. Ordu'nun mevcudu Ekim 1916'da 64.000

¹³⁹ Ulutin, "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim", 185-186.

¹⁴⁰ Taş, "Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda", 282-283.

¹⁴¹ Dalkılıç, *Desim'in Anadolu'daki Statüsü*, 200-201.

¹⁴² Taş, "Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda", 282-283.

¹⁴³ Karabekir, *Kürt Meselesi*, 105-106.

¹⁴⁴ Ali Kemali, *Erzincan*, 142.

¹⁴⁵ BOA, *DH. EUM. 2.ŞB*, 36/28 Belge No: 6-7; Yıldırım, "I. Dünya Savaşı'nda Pülümür'ün İşgali", 148-149.

kişi idi. Sert geçen kış ve Dersim dağları sebebiyle 2. Ordu'nun ikmalî aksamaktaydı. 3. Ordu'da ise firarlar artmış ve mevcudu 30.000'e düşmüştü. Bunun yanında tifüs salgını nedeniyle ölümler artmaktaydı. Savaşma kabiliyeti azalan 3. Ordu'da yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. 5, 9 ve 11. Kolordular lağvedilerek "Kafkas Kolordusu" teşkil edildi. 1. Kafkas Kolordusu Karasu üzerindeki Kemah ile Şebinkarahisar arasında, 2. Kafkas Kolordusu da Kelkit ile Tirebolu bölgesindeydi. Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Anadolu Ordular Grubu Kumandanı, Mustafa Kemal Paşa da 2. Ordu kumandanı olmuştu.¹⁴⁶

Önce 8 Mart'ta Doğu Dersim'de çıkan isyan, ardından da Pülümür'de Ruslara karşı cephenin oluşması Dersim'de açlık ve hastalıkların artmasına sebep oldu. Pülümür'ün işgali sebebiyle yaklaşık olarak üç yıl boyunca topraklar ekilip biçilemedi. Kıtık başladı. Açlıktan dolayı birçok kişi hayatını kaybetti. Malatya, Konya, Çukurova, Elaziz, Siverek başta olmak üzere diğer şehirlere göç verildi. Göç etmeyenler ancak bitki kökleriyle yaşama tutunabiliyorlardı.¹⁴⁷

1917 yılında Dersim'de önceki yıllara göre sükûnet vardı. Vali Mithat Bey, bu durumu fırsat bilerek Dâhiliye Nezaretine Dersim'e yol yapımı için müracaatta bulundu. Mithat Bey 19. yüzyılın son çeyreğinde Dersim üzerine layihalar hazırlamış olan Müşir Şakir Paşa ve birçok idarecinin Dersim'in ıslahında yol yapımının önemini belirttiklerini hatırlatmaktaydı. 1908 yılında Müşir İbrahim Paşa'nın yapmış olduğu tedip hareketinin hazineye 150.000 liraya mal olduğunu belirterek asıl çözümün yol yapımı olduğunu dile getirmekteydi. Mithat Bey, 20.000 lira ile inşa edilecek yol sayesinde Dersim'de açlık son bulacak, ticaret gelişecek ve şimdi sağlanmış olan sükûnet devam edecekti. Başlangıçta Mithat Bey'in talebi olumsuz karşılanmışsa da daha sonra yol yapımı için gerekli para gönderilmiştir.¹⁴⁸

5. Rus Devrimi Sonrasında Dersim

1917 yılına girildiğinde Ruslar Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Van Gölü çevresiyle Bitlis ve Muş vilayetlerinin büyük bir kısmını işgal etmişlerdi. İşgal ordusuna karşı koyacak ancak 20.000 Osmanlı askeri bulunmaktaydı. Bu kuvvetle Rus taarruzuna karşı koyabilmek mümkün değildi. 27 Şubat (11 Mart) 1917 tarihinde Rusya'da ihtilal oldu. Çarlık rejimi sona erdi ve geçici bir hükümet kuruldu. Geçici hükümet savaşa devam etme kararı almış olsa da ihtilalle birlikte Rus ordusunun savaşma kabiliyeti düştü ve işgal mıntokası genişletemedi. Yaz aylarında Kafkas Cephesi'ndeki Rus askerleri si-perleri terk etmeye başladı.¹⁴⁹

Erzincan'ı işgal eden Ruslar, Ermenilerin tüm tahriklerine rağmen muntazam bir idare tesis etmeye çalıştı. Rusya'da idare şeklinin değişmesiyle Ermeni tahrikâtına karşı bir dereceye kadar başarı sağlayan Kalitin isimli kumandan yerine Ermeni taraftarlığıyla

¹⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 299.

¹⁴⁷ Dalkılıç, *Desim'in Anadolu'daki Statüsü*, 205.

¹⁴⁸ BOA, DH. İ. UM. EK, 44/40.

¹⁴⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 300, 331.

tanınan Lahof başa geçti. Bu değişikliğin ardından Ermeni zulüm ve anarşisi hız kazandı. 22.000 nüfusu barındıran Erzincan kasabasındaki Müslüman halk “Cemiyet-i İslamiye” isimli bir teşkilat kurarak can güvenliğini sağlamaya çalışsa da Müslümanlar içindeki casuslar bunu Rus ve Ermenilere bildirdi. Teşkilat dağıldı. 18 Aralık 1917’de Osmanlı Hükümeti ile Bolşevik Rusya ile Erzincan Ateşkesi imzalandı. Ruslar Erzincan’ı boşaltarak şehrin yönetimini Ermenilere bırakacaklardı. Ancak Müslümanlar Ermenilere güvenmiyor ve güvenliklerini sağlayacak bir miktar Rus askerinin bırakılmasını ya da Osmanlı sınırına geçmek istiyorlardı. Bu istekleri kabul edilmeyen Müslüman halkı büyük bir soykırım beklemekteydi.¹⁵⁰

Ruslarla Dersim aşiretleri arasında yaşanan sıcak ilişki 1917 baharına kadar sürdü. Rusya’da ihtilalin çıkması orduda karışıklık yarattı ve Rus ordusu bölgede zayıflık gösterdi. Osmanlı ordusunun etkinliğinin artmaya başlamasıyla Dersim ağaları Osmanlı hükümetine yaklaşmanın yollarını aramaya başladılar. Mamuratülaziz Valisi Mithat Bey’e nisan ayında başvurarak Osmanlı hükümetine sadakatlerini bildirdiler. Ağalar Grup Kumandanı Ahmet İzzet Paşa ile görüşmek ve düşmana karşı birlikte savaşmak istediklerini ifade ettiler. Mithat Bey, 25 Nisan 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta Dersim ağalarının sadakatine güvenilemeyeceğini, şartların değişmesiyle Dersimlilerin de taraf ve tutum değiştirdiklerini ancak şimdi onları reddetmenin de bir faydası olmayacağını bildirerek nasıl davranması gerektiğini sormuştu.¹⁵¹

Rusya’da gerçekleşen devrimin etkisiyle Ruslar artık Dersim aşiretlerine gaz, şeker ve para yardımını kesmişlerdi. Ayrıca Ermenilerin Erzincan’da Müslümanlara yaptıkları zulümlere engel olmamışlardı. Doğu Dersim aşiretlerinin Osmanlı ordusunun yanında savaşmasının da etkisiyle Batı Dersim aşiret reisleri başta Seyit Rıza olmak üzere Hozat’taki Dersim Mıntıka Kumandanlığına başvurarak devlet hizmetinde çalışmak istediklerini bildirdiler. Aşiretlere para ve gıda yardımı yapıldı. Seyit Rıza’nın topladığı bin kişiye silah ve cephane verildi. Pülümür aşiretlere yapılan yardımın merkezi oldu.¹⁵²

Öncelikle Aşağı ve Yukarı Abbasuşağı, Bahtiyarlı aşireti ile Palu ve bazı küçük aşiretlerden oluşan Kalan ve Mercan müfrezeleri oluşturuldu. Maksut aşireti reisi Ovacıklı Munzur Bey 10 Temmuz’da Pulur’a geldi. Hozatlı Koçuşağı reisi İdare ve Seyit-han, Şamuşağı reisi Yusuf, Beytuşağı reisi Zeynel, Hiroğulları reisi Eyüp teşkilata katıldı. Çemişgezek’ten Ferhatuşağı reisi Diyab ve Çemiş Ağalar ve diğer küçük aşiretler Pulur’a hareket etti. Temmuz ayında Batı Dersim’de itaat etmemiş ve milis alayına katılmamış aşiret kalmamıştı. Örgütlenmeden sorumlu Ömer Kerami Efendi Pulur’a geldi. Teşkilatlanma memuru olarak Koçgirili Alish görevlendirildi. Ovacık’ta iase ambarı kuruldu. Hozat’tan buraya sevkiyat yapıldı.¹⁵³

¹⁵⁰ Ali Kemali, *Erzincan*, 140-143.

¹⁵¹ BOA, *DH. ŞFR*, 552/70.

¹⁵² Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim* (İstanbul: Yaba Yayınları, 2009), 45.

¹⁵³ Taş, “Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı’nda”, 283-284; Hakkı Altınbilek - Naci Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’üncü Ordu Harekâtı 2/2* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 421.

Koçuşığı Aşireti reisi İdare İbrahim, 1908 senesi tedibatında askere silah kullanmış ve yapılan yargılama sonucunda hapis cezası almıştı. İki sene Diyarbakır'da hapis yatmış ve cezası dolmadan buradan kaçmıştı. Başlangıçta suçu affedilse de milis teşkilatına alınmamıştı. Kendisinin teşkilata alınmamasına tepki gösteren İdare İbrahim Ağa, Şam, Maksut ve Bezgaruşığı aşiretleriyle Eğin ve Çemişgezek köylerine saldırılarda bulundu. Bunun üzerine Koçuşığı da milis teşkilatına alındı ve İdare İbrahim Ağa alay komutanı yapıldı.¹⁵⁴

1917 yılının ağustos ayında Kalan aşireti Karacakale, Fahribaba Tepe'si ve Kıranhana Dağı'nda Ermeni ve Rus birliklerine karşı başarı sağladı. Ekim ayının sonunda ise 6.262 milisten oluşan yeni alay teşkilatı oluşturuldu.¹⁵⁵

Kumandan Lahof 1918 yılının ocak ayında Erzincan'ı terk etti. İdarenin tamamen Ermenilerin eline geçtiği bu dönemde Ermeni Komitesi Dersim ağalarından Seyit Ali Ağa oğlu Hüseyin¹⁵⁶, Pir Ahmet'in oğlu, Ağa Bey, Lolanlı Mamo, Mamo'nun dayısı Ali Ağa, Yusuf'un oğlu ve daha başka kişilerden oluşan Dersim heyetini Erzincan'a davet etti. Bir kısım Dersimlinin Ermeni Komitesinin çağrısına cevap veriyor olması 1918 yılında dahi tüm aşiretlerin Osmanlı tarafına geçmediğini göstermektedir. Ermeni Komitesi ile Kürt heyeti ertesi gün belediye dairesinde toplantı yaptı. Ahali ise heyecan içinde Kürt heyetinden kurtuluş bekliyordu. Toplantı sonucunda Dersimli Kürt heyeti mütareke şartlarına göre Erzincan Cephesi'nin muhafazasının Ermenilere ait olduğunu, Fırat'ın Erzincan tarafını Ermeniler, Dersim tarafını da Kürtlerin müdafaa edeceğini ilan etti. Heyet daha sonra mahalle aralarında dolaşmaya başladı. Her ne kadar Ermeni Komitesi, Dersimlileri Erzincan'a davet etmiş olsa da ağaların ahali ile temasta bulunmasından rahatsız oldu. Ermeni Komitesine göre Türkler, Ermenilerden kurtulmak için Dersimli Kürtlere güvenmekteydi. Kürt heyeti Erzincan'dan ayrılır ayrılmaz Ermeniler tarafından sıkı yönetim ilan edilerek birçok kişi tutuklandı.¹⁵⁷

Dersimliler adına hareket eden Koçgirili Alişer ile Gövdinli Murat aralarında anlaşmıyorlardı. Nuri Dersimi'ye göre Ermeniler, Kürdistan istiklal ve muhtariyetine sıcak bakmıyorlardı. Bu ortamda Vehip Paşa, Ovacık aşiretlerini Sivas'a davet etti. Rusya'ya geçtiği için suçlanan Alişer Efendi affedildi ve göz hapsindeki Alişan ve Haydar Beyler serbest bırakıldı. Dersimlilerle Ermenilerin anlaşamaması ve Ermenilerin Kürt köylerinde katliam yapmaları üzerine Dersimliler Osmanlı hükümetine yaklaştı. 9. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Doğu Dersim'e Hasan Lütfi Bey'i, Batı Dersim'e de milis teşkilatı yapmak üzere Halit Bey'i gönderdi. Şartlar Dersimlileri Osmanlıya yaklaştırmıştı. Dersim'in ruhi ahvalinden faydalanarak ve para vererek teşkilat yapıldı. Dersimliler, Ruslar çekilmiş olduğundan Ermenilerin mağlup olacaklarını düşünüyor ve evvelce yapmış oldukları isyanları unutturmak, hoş görünmek ve bol para kazanmak için milis teşkilatına giriyorlardı. Dersimi'ye göre Seyit Rıza milis teşkilatına karşı

¹⁵⁴ Karabekir, *Kürt Meselesi*, 79-80.

¹⁵⁵ Ulutin, "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim", 195-196.

¹⁵⁶ Hüseyin Aksu; 1893 yılında Erzincan'da doğdu. Erzincan Rüştüyesini bitirdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında milis kuvvetleri, Millî Mücadele yıllarında ise asayiş müfrezeler komutanlığında bulundu, I. Dönem Erzincan Milletvekiliği yaptı. 1976 yılında vefat etti. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, 27.

¹⁵⁷ Ali Kemal, *Erzincan*, 146-150.

çıkıştır. Erzincan'a yardıma gitmezse buradaki Kürtlerin katledileceğinin haberinin gelmesiyle Seyit Rıza'nın milis olmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Yine Dersimi'ye göre aşiretlerin büyük kısmı milis olmamış, bir kısım Ovacık aşireti milis olarak kaydolmuştur.¹⁵⁸ Esasında Dersimi'nin ileri sürdüğü bu fikre katılmak mümkün değildir. Nitekim Seyit Rıza, Birinci Dünya Savaşı yıllarında hükümetle en fazla işbirliği içinde olan aşiret reisi idi. Milis olarak da sadece Ovacık aşiretleri değil Dersim'in birçok bölgesinden aşiret milis olmuştu.

Her ne kadar 1917 yılının ekiminde 6.262 milis kaydolmuşsa da 1918 yılında bu sayıda düşüş yaşanmıştı. Şarki Dersim'den 919 kişi, Garbi Dersim'den de 2.567 kişi milis olarak bulunmaktaydı. Bu sayı Erzincan'ın zaptında daha da düştü. Erzincan'ın zaptı için Garbi Dersim'den 735 kişi harekâta iştirak etti. Garbi Dersim kıtaları bir nizamiye taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve milis kıtalarından oluşmaktaydı.¹⁵⁹ Yarbay Halit Bey emrindeki Garbi Dersim Müfrezesi 10 Şubat 1918'de Munzur Dağları'nı aşarken asker ve milislerin el ve ayakları dondu. 9 kişi donarak hayatını kaybetti. 250 kişi ise savaşamayacak kadar hastalanmıştı. Müfreme Sultan Seydi üzerinden güneye sarkarak 12 Şubat 1918 akşamı 300 milis ve 30 nizamiye eri ile Erzincan'ın 8 kilometre güneyindeki Tihas'e geldi.¹⁶⁰ Garbi Dersim Müfrezesi 12 Şubat'tan itibaren Kazım Karabekir kumandasındaki 1. Kafkas Kolordusu emrine girdi. Müfreme Erzincan'ın güneydoğusundan nizamiye askerlerinden önce 13 Şubat'ta şehre girerek Erzincan'ın kurtuluşunda önemli bir görevi yerine getirdi. Ancak şehir ele geçirildikten kısa süre sonra milisler talan için dağıldılar. Bundan dolayı batı mahrecinde müdafaada bulunan Ermenilere kuvvet gönderilemedi.¹⁶¹

Ermeniler Erzincan'dan çekilirken 100 kayıp vermişlerdi. Ancak şarki Dersim milisleri Sansa Boğazını tuttuğundan burada birçok Ermeni askerinin yakalanacağı düşünülmüyordu. Bunun için Halit Bey, garbi Dersim milisleri, avcı taburu, makineli tüfek taburu ve bir dağ topu takımı ile Sansa Boğazı'nın batı mahrecindeki Vahit Bey Hanlarını işgale gönderildi. Halit Bey, ayrıca Şarki Dersim milisleri komutanı olarak atanmıştı. Şarki Dersim milisleri kumandanı Kaymakam Lütfü Bey kendisinin daha kıdemli olduğunu ileri sürerek itirazını bildirmek üzere Sansa Boğazını terk ederek Erzincan'daki Kazım Karabekir Paşa'nın yanına gitti. Kumandanın milislerin başından ayrılması Şarki Dersimlilerin bir kısmının talan yaparak yerlerinden ayrılmasına neden oldu. Bunun yanında yerlerini terk etmeyen şarki Dersim milisleri 15 Şubat gecesi Sansa'nın Batısındaki Petriç Hanları ve Surpran'e baskın yaptılar. Ermenilerden 12 kişi öldü ve hanları yakarak kaçtılar. Ermenilerden 2-3 top ile dört makineli tüfek ve 50 araba ele geçirildi.¹⁶² Çaykum yakınında Ermenilerle Şarki Dersim Milisleri arasında çatışma başladı. Çaykum civarındaki yerli Kürtlerin yardımıyla Ermeniler 200 kayıp verdi.

¹⁵⁸ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 102-103.

¹⁵⁹ Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu* (Ankara: Türkar Yayınları, 2001), 80, 93, 127.

¹⁶⁰ Altınbilek - Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, 446.

¹⁶¹ Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, 91.

¹⁶² Altınbilek - Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, 448; Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, 98-100.

Dersim aşiretlerinin bir kısmı talan yaparak Dersim yolunu tuttu.¹⁶³ 19 Şubat 1918'de Sansa Müfrezesi lağvedildi. Şarkî ve Garbî Dersim Müfrezeleri doğrudan 9'ncü Kafkas Tümeni emrine verildi.¹⁶⁴

Erzincan'ın kurtuluşundan sonra Dersim milisleri Yarbay Halit Bey kumandasında Tercan'ın ve Erzurum'un kurtuluşunda yer aldılar. Şiddetli kış ortamında donma olayları yaşanmaktaydı. Kıtaların savaşıma gücünü kaybetmemesi için kısa yürüyüşler yapılıyor ve geceleri konaklarda geçiriliyordu. Dersim milisleri 10 Mart 1918'de Erzurum üzerine keşif taarruzunda bulundular. 11 Mart 1918 sabahı 1. Kafkas Kolordusu 5.000 silahlı asker ile Erzurum'a taarruza karar verdi. Erzurum'un zaptında yer alan silahlılardan 235'i Dersim milisiydi. 12 Mart'ta Erzurum düşmandan kurtarılmıştı. Ancak Taşhan'da 50'ye yakın Taşnak teslim olmamıştı. Halit Bey, Dersim milisleriyle bunları temizlemeye çalışıyordu. 14 Mart'ta Taşhan'daki Taşnaklar öldürüldüler. Müsademede iki Dersimli hayatını kaybetti. Şarkî Dersim'den 200, Garbî Dersim'den ise 35 kişi Erzurum'un kurtuluşunda yer almıştı. Kazım Karabekir Paşa 14 Mart'ta nakdi mükâfat vererek milisleri terhis etti.¹⁶⁵

Rus işgal bölgelerinden gelen 20.000'den fazla mülteci Dersim Sancağı, Palu ve Kiğı kazalarıyla Mamûratülaziz'e yerleştirilmişlerdi. Bunlardan 500'ü harp meydanında hayatını kaybetmiş askerlerin yetimliydi. Mültecilerin işeleri askeriye tarafından sağlanıyordu. Bölgenin ordu mıntıkası olması dolayısıyla 1918 yılının mart ayı başında buradaki mültecilerin Malatya ve Maraş'a gönderilmesi ve ordunun mültecileri işe edemeyeceği gündeme geldi. Elaziz Valisi Refet Bey 4. Kolorduya müracaatla bu mevsimde her tarafın karla kaplı olduğunu, Meclis-i Vükelânın mültecilerin asli yerlerine iade edilene kadar işelerinin ordu tarafından sağlanması yönünde karar aldığını, bundan dolayı mültecilerin sevk edilmemesini istedi.¹⁶⁶

25 Temmuz 1918 tarihinde Mazgirt kazası Pah nahiyesinde Demanan aşireti aşar vergisine ve mubayaaya karşı çıktı. Mazgirt kaymakamı nizamiye askerinin sevk edilmesini istese de Vali Vekili Faik Paşa bunun iyi bir netice vermeyeceğini bildirecek kabul etmedi.¹⁶⁷ Esasen aşar vergisinin toplanıyor olması Dersim'de hükümet nüfuzunun önceki yıllara göre oldukça arttığını göstermektedir.

Kârerli Mehmet Efendi'nin verdiği bilgilere göre 1918 yılında Dersim aşiretlerinde huzursuzluk vardı. Bu huzursuzluğun sebebi 8 Mart 1916 isyanında yaşananlardı. Kârerli Mehmet Efendi konuyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir. İsyanı basturmak için gelen 13. Kolordu Kumandanı Şevket Bey, sadece olaylara sebebiyet verenleri yakalayıp cezalandırmak istemesi Çarsancak'ın Sünni Beylerini rahatsız etmiştir. Oysa onlar sadece suçluların değil tüm aşiretlerin tedip ve tenkilini istiyorlardı. İstediklerini bulamayan beyler bu defa da aşiretleri birbirine karşı kıskırtma politikasını takip etmişlerdir. 13. Kolordu Kumandanı Şevket Bey'in çağrısına cevap verip karargâhına giden

¹⁶³ Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, 101.

¹⁶⁴ Altınbilek - Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, 464.

¹⁶⁵ Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, 176, 196.

¹⁶⁶ BOA, *BEO*, 4509/338106.

¹⁶⁷ BOA, DH. İ. UM. EK, 111/73.

Şadi Aşireti Ağası Hesse Mike (Hasan Ağa) ile Necip Ağa'yı askeri tedibin tertipçileri olarak gösterip diğer aşiretleri onlara karşı kışkırtmışlardır. 1918 yılında Şadilli aşireti reisi Necip Ağa'nın köyüne baskın yapmak için Dersim aşiretleri Bağın Kalesi dolaylarında toplanmışlardı. Olası bir çatışmayı önlemek için Ahmet İzzet Paşa, Kiğı kaymakamı, kaza ileri gelenleriyle aşiret reislerini Dersimlileri hoşgörüyeye davet etmek için Ohu'ya göndermiş ve olası çatışmaların önüne geçmiştir.¹⁶⁸

Osmanlı Devleti, yaklaşık olarak dört yıl boyunca sürdürdüğü savaşı 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle sonlandırdı. Ancak Mondros Mütarekesinin ardından bir barış anlaşması imzalanamamış ve mütareke, sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak için düşündükleri bir tertipten öteye gitmemiştir. Dersim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi Millî Mücadele yıllarında da önemli hadiselerin yaşandığı bir bölge olmuştur.

¹⁶⁸ Kârerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Anılarım*, 50-53.

Sonuç

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı bir ölüm kalım mücadelesiydi. Nitekim İtilaf Devletleri için savaşın en büyük ganimeti Osmanlı toprakları olacaktı. Daha savaş öncesinde Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni reformunun ortaya atılması ve ardından yaşanan Bitlis İsyanı dikkate değerdı.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan beri uygulamaya çalıştığı Osmanlıcılık idealinin benimsenmediği, ortak bir millet bilincinin oluşmadığı, kanunların uygulanmadığı bir yerdi Dersim. Osmanlı Devleti, nispeten tarım ve ticaretin yapıldığı Çarsancak ve Çemişgezek'te duruma büyük oranda hakimdi. Bu bölge dışındaki Hozat, Pertek, Ovacık, Mazgirt, Nazimiye ve Pülümür'ün kaza merkezlerinde mahkeme, karakol, okul ve kaymakamlık teşkilatları bulunsa da kanunların uygulanması sınırlı kalmıştı. Merkezi otoriteyi tanımak istemeyen aşiretlere karşı hükümet, *idare-i maslahat* politikasını takip ediyor ve önemli bir askeri kuvvetle bölgede varlığını sürdürabiliyordu.

Dersim aşiretlerinin tarım ve ticaretin yapılamadığı bu dağlık bölgeyi seçmelerinin nedeni mezhep farklılığından ileri geldiği düşünülmektedir. Alevi inancını rahatça yaşama imkânını bulmuş olan aşiretler Dersim'in dağlık arazisinde hayatlarını idame ettirecek iktisadi yaşamdan yoksundular. Bu iktisadi yoksunluk aşiretleri çevre kaza ve köyleri yağmalamaya sevk etmiştir. Osmanlı Devleti, Dersim aşiretlerinin kanunsuz eylemlerini önleyebilmek için çeşitli adımlar atmış ve zaman zaman isyankâr aşiretleri cezalandırmak için askeri harekâtlar düzenlemiştir. Ancak bu faaliyetler genellikle istenilen neticeyi vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığında Dersim'in birçok ağa, reis ve aşiret üyesi ya hapisaneydeydi ya da yakalanması gereken suçlu konumundaydı. Bir türlü itaat altına alınamayan Dersimlileri savaş sırasında Elaziz'e yerleştirme düşüncesi ortaya atılsa da harp yıllarında bunun gerçekleşmesi imkân dâhilinde görülüyordu.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nde Rus ordusuyla savaştığı bir zamanda cephe gerisindeki Ermeni çetelerinin orduyu zafiyete düşürmesi sonucunda hükümet, 1915 yılının mayıs ayında sevk ve iskân kanununu çıkardı. Kanunun uygulanmasından çeşitli çevreler menfaat sağlamaya çalışmaktaydı. Hükümet memurları, idareciler ve fırka ileri gelenlerinin adları yolsuzluklara karışmaktaydı. Dersim aşiretleri de bu durumdan faydalanma yolunu benimsemişlerdi. Hükümet nüfuzunun oldukça zayıf olduğu Dersim'e önemli miktarda Ermeni saklandı. Aşiretlerin birçoğu Elaziz ve Malatya tarafından Dersim'e gelen Ermenileri para karşılığında saklıyordu. Kimi aşiretler para karşılığında Ermenileri saklarken kimisi de Erzurum'dan Erzincan'a gönderilen Ermeni kabilelerine saldırarak soygun yapıyordu. Bazı aşiretler Ermenileri saklarken bazıları da hükümetle birlikte hareket ederek aşiretler içinde saklanan Ermenileri teslim alıyordu.

Kafkas Cephesi'nde Ruslarla yaşanan Osmanlı ordusunun lojistiğinin sağlanması noktasında Dersim kilit roldeydi. Elaziz'den Erzurum'daki cepheye asker ve gerekli malzemeler en kısa olarak Dersim üzerinden sevk ediliyordu. Zaman zaman bazı zorluklar yaşansa da 8 Mart 1916 tarihinde çıkan isyana kadar sevkîyat büyük bir kesintiye uğramamıştı. Rus casusları, kısa süre sonra bölgenin Rus idaresine geçeceğini ve gelecekte nahiye müdürü veya kaymakam olmak isteyenleri isyana davet ediyordu. Bunun

yanında eskiden beri devam eden Alevi-Sünni çekişmesi, gelenekselleşmiş yağma yapma arzusu isyanı destekleyen diğer sebeplerdi. İsyân, Osmanlı Devleti'ni oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Nitekim Erzincan'a doğru ilerlemekte olan Rus ordusuyla savaşıyan Osmanlı ordusu iki ateş arasında kaldı. Osmanlı ordusuna yapılan sevkiyat tamamen kesildi. İsyânın bastırılması için mecburen bazı birlikler cepheden alınarak Dersim'e gönderildi.

Bu isyanın bir Kürdistan teşkili için çıkarıldığı fikri ileri sürülmektedir. İsyânın liderleri gerçekten de Osmanlı idarecilerine milli haklar hususunda istekler iletmışlerdir. Ancak bu milli istekleri Doğu Anadolu'da yaşayan Kürtlerin siyasal birliği olarak düşünmemek gerekir. Bu fikri kanıtlayan en önemli delil ise aşiretler arasında ortak hareket etme fikrinin bulunmamasıdır. Aşiretler kendi menfaati doğrultusunda hareket etmekte ve kendi bölgelerinde eskiden beri var olan güçlerinin devamını sağlamak amacındaydılar. Nitekim kimi aşiretler isyancılara karşı hükümetin yanında yer almışlardı. 8 Mart isyanının siyasi mahiyeti olmadığına başka bir delili de isyanın bastırılmasından sadece birkaç ay sonra isyancı aşiretlerin birçoğunun Osmanlı ordusuyla birlikte hareket etmesidir.

Dikkat çeken bir husus da Osmanlı Hükümetinin yazışmalarda isyancıları '*Kürt*' olarak tanımlamasıdır. Esasen bu tanımlamayı doğru kabul etmek mümkün değildir. Dersimlilerin, belgelere yansıyan tutum ve tavırları incelendiğinde kendilerini *Kürt* veya *Türk* olarak tanımlamaktan çok *Alevi* ve *Kızılbaş* olarak gördüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Dersimlilerin faaliyet alanı bellidir. Dersim ve civarındaki Alevi nüfusun sakin olduğu yerlerdir. Dersimliler için belgelere yansıyan Kürt tanımlamasının bir ırk tanımlamasından çok asi vurgusu yapıldığı ileri sürülebilir. Bingöl, Palu, Diyarbakir'den isyanı bastırmaya gelenler Kürt milisleri oldukları halde bunları tanımlamak için *Kürt* tabiri kullanılmazken isyancıları tanımlamak için kullanılması ilginçtir.

25 Temmuz 1916 tarihinde Erzincan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi bölgede dengeleri değiştirmişti. Birçok aşiret Ruslara bağlılığını bildirdi. Ovacık'a Rus askerleri davet edildi. 1916 yılının eylül ayından itibaren Doğu Dersim aşiretlerinin birçoğu milis yazılarak Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslara karşı savaştı. Bazı aşiretler ise savaşın sonuna kadar Ruslarla arasını iyi tutma siyasetini benimsedi. 1917 yılının şubat ve ekim aylarında Rusya'da yaşanan gelişmeler bölgede Rus ordusunun zayıflamasına sebep oldu. Osmanlı Devleti bölgede yavaş yavaş kontrolü eline almaya başladı. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1917 yılının yazından itibaren Batı Dersim aşiretleri de milis olarak Osmanlı saflarında yerlerini aldılar. Rusların Erzincan'dan çekilmesiyle bölgenin idaresi Ermenilere geçti. Ermenilerin Müslümanlara yaptığı katliamlar Dersimlilerin Osmanlıya yaklaşmasının önemli bir sebebi oldu. 1917 yılının başlarında Osmanlıya karşı savaşıyan birçok aşiret 1918 yılında Osmanlı saflarında savaşmaktaydı. Dersim milisleri 1918 yılında Osmanlı ordusunun ileri harekâtına katılarak 13 Şubat'ta Erzincan'ın, 12 Mart'ta da Erzurum'un kurtuluşunda bulundular.

Sonuç olarak Dersim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok önemli hadiselerin yaşandığı kilit bir bölge olmuştur. Aşiret reisleri, bölgede yaşanan olayları dikkatlice izliyor ve şartlara göre nasıl hareket edeceklerini belirliyorlardı. Dersim aşiretleri birçok olayda ortak bir tutum sergilememişlerdir. Orduya asker vermediklerinden hatırı sayılır

silahlı kuvvet bulundurma imkânına sahiptiler. Bunun yanında yüzyıllardır kendilerine ev sahipliği yapan Dersim'in dağlık coğrafyasını kullanma yetenekleri onların pazarlık yapma gücünü artırıyordu. Nitekim 1916 ve 1917 yıllarında hem Ruslar hem de Osmanlılar, aşiretleri kendi yanlarına çekebilmek için önemli miktarda parayı gözden çıkarmıştı.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)' in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Hakem Deđerlendirmesi	: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer-review	: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	: The authors declared that this study has no financial support.

Kaynakça

1.Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO).
 Dahiliye 2. Şube (DH. EUM. 2. ŞB).
 Dahiliye 4. Şube (DH. EUM. 4. ŞB).
 Dahiliye Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN).
 Dahiliye Hapishane Müdüriyeti (DH. MB. HPS).
 Dahiliye İdare (DH. İD).
 Dahiliye İdare-i Umumiye (DH. İ. UM).
 Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK).
 Dahiliye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti (DH. EUM. MTK).
 Dahiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR).
 Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR).
 Hariciye Siyasi (HR. SYS).
 İrade Dahiliye (İ. DH).
 İrade Dosya Usulü (İ. DUIT).
 İrade Harbiye (İ. HB).
 Taşra Halep (TŞR. HL).

2.Kitap, Makale ve Tezler

- Abak, Tıbet. “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)”. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 208, 2011, 64-73.
- Ahmet İzzet Paşa. *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım-I*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017).
- Akgül, Suat. *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersi.*, İstanbul: Yaba Yayınları, 2009.
- Ali Kemali. *Erzincan; Erzincan Valisi'nin Kürt Raporu (1931)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.
- Alp, Ruhat. “II. Abdülhamid Döneminde Ermenilerin Dersim Bölgesinde Gerçekleştirdikleri Faaliyetler Üzerine Genel Bir Girizgâh”. *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler-II*, ed. Şahin Yedek. İstanbul: Hiper Yayınları, 2021.
- Altı, Aziz. “Dersim (Tunceli) Tarihinin Aydınlatılmasında Aile Arşivinin Rolü: Şahin Kasım Özer Dede Arşivi”. *Dersim-Tunceli Tarihi Araştırmaları*. ed. Uysal Dıvrak. Ankara: Kalan Yayınları, 2021.

- Atkinson, Harriet, H. "Mrs. H.H. Atkinson's Eyewitness Account of The Massacres at Harpoot" *The Armenian Review*. 29/113, Boston, (1976): 2-25.
- Aydoğan, Erdal. "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, (2013): 309-322.
- Başkutlu, Salih. "Vital Cuinet ve Şemseddin Sâmî'nin Çalışmalarında Dersim Sancağı". *Dersim-Tunceli Tarihi Araştırmaları*. edt. Uysal Dıvrak. Ankara: Kalan Yayınları, 2021.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi 2/3*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi 3/3*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Çakmak, Yalçın. *Sultan'ın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Dalkılıç, Hayri. *Desim'in Anadolu'daki Statüsü*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2015.
- Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932) (DJUKR)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Eşki, Fatih Mehmet. "Rus Basımına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 40, (2021): 91-114.
- Eti, Ali Rıza. *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Fırat, M. Şerif. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Güleç, Fikri. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2/2 Kafkas Cephesi 2. Ordu Harekâtı 1916-1918*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978.
- Hakkı Altınbilek - Naci Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı 2*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Esaret Yılları Hatıraları, Allahuekber Dağları'ndan Sibirya'ya*. haz. Ahmet Rıza İrfanoğlu. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 2011.
- Karabekir, Kazım. *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*. Ankara: Türkar Yayınları, 2001.
- Karabekir, Kazım. *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2004.
- Karekin Pastırmacıyan. *Hatıralarım 1914-1918*. Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2023.
- Kârerli Mehmet Efendi. *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Anılarım (1915-1958)*. haz. Ali Rıza Erenler. Ankara: Kalan Yayınları, 2007.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Mugerditchian, Esther - Thomas, *Ermenilerin Kaleminden Kürtleşen Ermeniler*. haz. Kaya Ataberk, İstanbul: Tarih Kuram Yayınları, 2022.

- Nuri Dersimi. *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Dersim Araştırmaları Merkezi, 2014.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995.
- Örs, Orhan. “Modernleşme Sürecinde Yapılan Nüfus Sayımlarına (1831-1927) Göre Dersim’in Demografik Yapısı”. *Dersim-Tunceli Tarihi Araştırmaları*, ed. Uysal Dıvrak. Ankara: Kalan Yayınları, 2021.
- Özgül, Vatan. “Bektaşî Mücahid Alayı (Mücâhidîn-i Bektâşîyye)”. *Edeb Erkan*, 3/(2023): 71-99.
- Özök, Bürhan. *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları 1937*. Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2023.
- Son Telgraf*. 15 Haziran 1937.
- Taş, Erhan. “Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavrı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47 (2022): 278-293.
- TBMM Albümü 1920-2010*. ed. Sema Yıldırım vd. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.
- Ulutin, Hasan Hakan. “II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016.
- Yıldırım, Mehmet. *Mehmet Yıldırım, Dersim/Desim, Tarih, Edebiyat, Etnografya*, Ankara: Ütopya Yayınları, 2024.
- Yıldırım, Mehmet. “I. Dünya Savaşı’nda Pülümür’ün İşgali ve Dersim (1915-1918)”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2, (2020): 117-149.
- Zengin, Ersoy. “Binbaşı Ragıp Gümüşpala’nın Tunceli Raporu 1936-1937”. *Belgi*, 20, (Yaz 2020/II): 2553-2578.